Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 226 (12616) | 1984 чылдың сентябрь 30, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кеп

ЭЭП КЭЭРИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Леонид Кизим, Владимир Соловьев болгаш Олег Атьков олар чер чөогунуң орбитазында сентябрь 28-ке чедир 234 хүн ажылдаан.

Ужудуушкуннуң программазын ёзугаар космонавтылар башкарыышкынныг «Салют-7»—«Союз Т-11» комплексиге шинчилелдерни болгаш шенелделерни доозуп, станцияны автоматтыг чурум-биле ажылдаарынга белеткеп турар.

Сентябрь 28-те экипаж комплекстиг медицина шинчилгелерин күүсеткен. Чижээ, чүректиң биоэлектриктиг идепкейин шинчээнин демдеглээн. Физиологтуг параметрлерни даңзылап демдеглээрин «Аэлита» дээр хөй ажылдарны күүседир аппаратураның дузазы-биле кылыр.

Экипаж чоокку хүннерде станцияның эртем аппаратураларын, агрегаттарын болгаш станцияның иштинде системаларын консервастаар, «Союз Т-11» корабльдиң чавызап бадар аппарадынче кылдынган шинчилелдерниң материалдарын шыгжаар хааржактарны киирер.

Медицина шинчилгезиниң түңнелдерин болгаш орбитадан алган илеткелдерни ёзугаар алырга, бүгү космонавтыларның кадыкшылының байдалы эки. Командирниң судалының согары минутада —68, бортинженерниң — 66, космонавт-шинчилекчиниң—63 бооп турар. Артерия базыышкынының хемчээли меңгүн-суу-биле деңнээрге, тус-тузунда 65-тен 120, 60-дан 115 болгаш 70-ден 120 миллиметр болуп турган.

Башкарылгалыг «Салют-7»—«Союз Т-11» комплекстиң ужудуушкуну чогумчалыг чоруп турар.

Тараа ажаалдазын Совет Тываның байырлалынга чедир доозар дээш бүгү күштү олче мөөңнээр

ХУУСАА БЕТИНДЕ

38-ки шалыпчы неделяда «Чечек» ательениң коллективи 13,05 муң рубльдиң продукциязын сайгаргаш, неделя планын 100 хуу күүсеткен. Сентябрьның 27-ниң байдалы-биле алырга, ателье 17,4 муң рубльдиң продукциязын сайгарган болгаш айның планын 4 хонук эрте доосkан.

«Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» девизтиг чарышка ательениң даараныкчылары, быжыкчылары, бүгү коллектив кедуурлуушкуннуг киржип келген. Августа олар неделя бүрүзүнүң планын чедиишкиннииг күүседип турган, ынчангаш ол айның планы 122 хуу күүсеттинген.

Сентябрьның түңнели-биле социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Анна Леонтьевна Золотухинаның бригадазы бирги черни ээлээн. Мурнакчы бригада сентябрьда 2700 рубльдиң продукциязын бээр тургаш, херек кырында сентябрьның 25-ке чедир 4122 рубльдиң продукциязын берген, азы ай планын 152 хуу күүсеткени ол. Бүдүрүлгениң хоочуну А. Л. Золотухинаның бригадазы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик адын бузурелдиг-биле шынзыдып келген. 8 кижи составтыг бригададан 6 кижи бо ательеде хөй чыл ажылдаан, бедик мергежилдиг даараныкчылар. Бригадир Анна Леонтьевна Золотухина, даараныкчы Ульяна Яковлевна Бранн ында 30 чыл ажыг ажылдап келген. Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи Ирина Талмитовна Түметей, Надежда Терентьевна Кузнецова, Нина Николаевна Логинова, Мария Николаевна Королёва олар база хөй чыл ажылдаан дуржулгалыг даараныкчылар.

О. Бондаренконуң, В. Коневаның бригадалары база ай планын ажыр күүсеткеннер болгаш ателье ниитизи-биле сентябрьның планын хуусаа бетинде күүседиринге төлептиг улуг-хуузун кииргеннер. О. Бондаренконуң даараныкчылар бригадазы сентябрьда 2500 рубль планын 2923 рубльге күүсеткен.

Эр улуска даштыкы хептн хуурда чагыг ёзутаар даараар Валентина Александровна Коневаның бригадазы сентябрьда 2825 рубльдиң продукциязын берген. Оларның бригадазы чагыгларны өй-шаанда эки шынарлыг күүседир дээш кызымак ажылдап турар. Бригадир В. А. Коневаның ажылынга пегелделиг, кижилер-биле билдилиг ажылы бригаданың ажыл-херээ чедиишкиннииг болурунга идигни берип келген. Ында дуржулгалыг даараныкчы Раиса Ипполитовна Катаева пенсияже үнзе-даа, бригадазында ажылдавышаан, ательеде хөй чыл ажылдаан Биче Монгуш, аныяк даараныкчылар Татьяна Никашина, Валентина Евграфова болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турарлар.

Н. Якушкинаның, Л. Торофееваның, М. Ильичёваның бригадалары планныг онаалдаларын база ажыр күүседип келген болгаш мурнакчыларның одуруунда.

Кызылда «Чечек» ательези хөй чылда ажылдаан дуржулгалыг кадрлар-биле байлак. Ында бригадирлер М. Н. Ильичёва, А. Л. Золотухина, Н. Я. Якушкина, даараныкчылар М. А. Жирнова, З. Г. Сидорова олар 25—30 чыл ажыг ажылдап келгеннер.

Бүдүрүлгениң ажыл-херээниң чедиишкини ында ажылдап турар кижилерниң кызымак ажылдаарындан, оларның арга-мергежилинден хамааржыр болгай. Ону бо коллективтиң амыдыралы бадыткап турар-дыр.

Ательениң коллективи сентябрьның төнчүзүнге чедир пландан ажыр бир муң рубльдиң продукциязын берген.

Н. ООРЖАК.

ТЕМПИНИ ШАПКЫНЧЫТСА...

Күскү дүжүт ажаалдазы Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозта түлүктевишаан. Ылаңгыя ажыл-агыйның тараа культураларын өстүрер кол шөлү Оңгар-Ховуда дүжүт багай эвес үнген. Ону чидириг чокка, шалыпкын ажаап алыр дээш механизаторлар кызымак ажылдап турар.

Сентябрь чээрби алдыга чедир 1270 тонна суланы ажаап доосkан. Ооң дүжүдү мырыңай савазырап турар. Суурда шыгжагларже, кыштагларже ону сөөртүп турар. Улаштыр урдунган сула шаң сыңмас кылдыр дагланып чыдып берген. Ону дүрген сайгарбас болза, кызыл-тас дүжүрер чер чок болур деп барган.

— Дүжүт чаагайда экиледир, хол туттунгур, ажылгырдаа —деп, сула чүдүрүп турганнарның бирээзи биске чугаалады. — Эрткен чылын сакманчап турдук, мал чемнери чедишпейн турду. Малга, малдың чаш төлүнге, чем чедишпейн баарга, бергезин канчаар боор ону. Ынчангаш карак кызып турар чүве-дир ийин.

Дүжүт ажаалдазының чугулазын, ажыл-агыйга ооң херек болуп турарын шаңда ажылдап турарларның билип турары ол чугаа бадыткап турар. Комбайнерлер, чолаачылар-биле ужуражырга, оларның сагыш-сеткили база — тараада. Четверг, пятница хүннеринде кызыл-тас ажаалдазынче бригада чүмү-биле кирген, ажылдың темпизи улам шапкынчаан. 2500 гектар шөлдүң тараазын ажаар, оон 1500 тонна кызыл-тасты алыр.

Дүжүт ажаалдазының социалистиг чарыжының түңнелин беш хонуктап үндүрүп турар. Чыттыр кестирип турар СКД-6 комбайнның Кара-оол Чорбаа, Петр Яндак олар хүн нормазын 140 хуу күүседип турар, Тарааны чыттыр бастырып турар комбайнерлер Виктор Чартакай, Николай Оюн оларның ажылдап турары үлегерлиг. База ол мышкаш дуржулгалыг комбайнер Михаил Дажымбаа планныг онаалдазып 200 хуу күүсеткеш, беш хонуктун социалистиг чарыжынга тиилекчи болган. Тараа ажаалдазынга идепкейлиг чоруун көргүзүп, шалыпчы ажылдап турарлар эвээш эвес.

Күш-ажылды эки организастаар, мурнакчыларның дуржулгазын ажыл-ишчилерге нептередир дээш хемчеглерни чорудуп турар. Бригадада 90 кижи ажылдап турар. Комбайнерлерниң, оларның дузалакчыларының саны —40. Кызылдың үш дугаар автобүдүрүлгезинден келген он чолаачы бо коллективте быжыглаан. Арткан улустар —машина-техниканың септекчилери, шаң ажылчыннары. Комбайнерлер ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Ажылга кижи күжү шак-минута бүрүзүнге хереглеттинип турар чүве болганда, коллектив кежигүннери залынче чанмайн, бригада төвүнде хонуп турар.

Эртенги шалың эрте ажылдаарынга шаптыктай берген, ынчалза-даа дүнекиниң бир шакка чедир ажылды үргүлчүлеп турар. Хонукта бригаданың кайы-хире ажылдааны көстүп турар. Оон дараазында түңнелди үндүрүп болур. Ажаап ап турар тараа культураларының хонукта шаңга дүжүп турары аңгы-аңгы. Сентябрь 10-да 64 тонна 190 килограмм, сентябрь 11-де 106 тонна 390 килограмм дүжүт шаңга дүшкен. Сентябрь 14-те 120 тонна 287 килограмм, сентябрь 15-те 67 тонна 661 килограмм дүжүттү эккелген. Эң бедик көргүзүг сентябрь 25-ке онаажып турар, ынчан 153 тонна 95 килограммны дүжүрген. Ол хүннерниң кайызы-даа агаар-бойдус талазы-биле барык дөмей турган. Ынчалза-даа күш-ажылды организастап турганы ылгалдыг болуп турган. Чамдык хүннерде дүжүт ажаалдазы кежээки чем соонда уламчылавайн турган фактылар бар.

Долу күш-биле ажылдавайн баарының ужуру чүл? Ол айтырыгларны бригадирге, чолаачыларга, совхоз директорунга салдым.

— Комбайннар үрелиишкин уржуу-биле туруушкунга шоолуг таварышпайн турар. 23 комбайнның 20-зи доктаамал ажылдап турар. Бисте 4 слесарьны, бир каңнакчыны быжыглаан, септелгеге херек бүгү чүүлдер, машина-техника бар. Ынчалза-даа чамдык таарымча чок чүүлдерни чугаалашкан. Чижээ, удуур-чыдар чер эвээш, чедишпес-тир. Эки дыштанып алыр чер чок болганындан, чамдык кижилер долу күш-биле ажылдавайн турар.

Чунар-бажың бисте бар, ынчалза-даа ак-чоорганнар, идик-хеп чуур чер суурда чок. Бэй-Хаакче хирлиг хеп чуурубиле чоруп турар. Ону манаарынга үе негеттинер-дир. Совхозка хеп чуур ийи машина садып алыр болза, ол шүүделден уштунар улус-тур бис ийин — деп, бригадир Александр Оюн биске чугаалады.

— Быжырган хлеб сентябрь 21, 22, 23 хүннеринде бригадага келбээн. Далган хаарып чип турган бис. Сүт, сметана, картофель-ногаадан кылган чем эвээш-тир —деп, Кызылдан келген, мында ажылдап турар чолаачылар хомудады.

— Сентябрь 25, 26 хүннеринде бригадага дүнекиниң ийи шакка чедир турдум. Ажылдыштың чоруп турарын караксиле көөрге, ынчан үүле-херек бүдүнгүр болур-дур. Ол ажыл ам-даа эвээш—деп, совхоз директору К. Ч. Хертек чугаалады.

Үстүнде салган айтырыышка четче эвес-даа болза, чамдык харыны бригадирниң, директорнуң чугаалары, ажылчыннарның чамдык хомудалдары бербейн аан. Ынчалза-даа дүжүттү дарый ажаап алырының немелде хемчээн чорудары чугула болуп артпышаан.

Ылаңгыя политика-массалыг ажылдың бригадада тургустунганы ам-даа четпес. Коллективте партбөлүктүң, депутаттар постузунуң планы, чорудуп турар ажылдары көзүлбейн турар. Партком, көдээ Совет күүскому, профэвилел комитеди Культура бажыңының, библиотеканың ажылын хову турлаанче чооктуладып албаан. Дүжүт ажаалдазының мурнакчы дуржулгазын, аргаларын көргүскен булуңнарны тургуспаан, көдээ ажыл-агый болгаш чечен чогаал литератураазы бригада төвүнде эвээш болуп турар.

Ол база өске-даа чугула ажылдарны чорудуп, дүжүт ажаалдазының темпизин шапкынчытпас болза, чаагай үнген тараа хар адаанче кире берип, ажаттынмайн барып болур. Ынчангаш каш дакпыр күш-биле ажылдаары — тараажы бүрүзүнүң бирги хүлээлгези.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТАРДА: төп шаңда септекчи Дмитрий Боробеленко, каңнакчы Михаил Оюн;

«ПРАВДА» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯЗЫНГА

Мени Ленин орден болгаш «Кадыыр болгаш Маска» ушку алдын медаль-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле холбаштыр мээң адымга партия болгаш совет органнардан, министерстволардан болгаш ведомстволардан, хөй-нийти организацияларындан, ажылчы чоннар коллективтеринден, шериг кезектеринден болгаш бөлүктеринден, совет хамаатылардан чаагай күзээшкиннерни илергейлээн хөй санныг байырлыг телеграммалар болгаш чагаалар келген. Байыр чедиришкиннеринде СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң ленинчи иштики база даштыкы политиказын бүрүнү-биле чүүлдүг деп көрүп, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улам ыңай чечектелиишкини дээш кызымаккай ажылдаарынга белен чорукту илергейлеп турар.

Акы-дуңма социалистиг чурттарның, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның удуртукчуларындан, а ол ышкаш күрүне болгаш хөй-нийти ажылдакчыларындан, дыка хөй чурттарның тус-тус хамаатыларындан база чылыг байыр чедиришкиннерни алган мен.

Байыр чедиришкиннери дээш ханызы-биле өөрүп четтиргенимни илеретпишаан, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлери-биле тодараттынган бистиң партияның политиказын чайгылыш чок боттандырып чорударының херээнге, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарының, ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының ажыктыын улам бедидериниң, совет улустуң амыдырал байдалдарын экижидериниң херээнге бодумнуң бүгү-ле күжүмү мөөн соңгаар-даа бээримни бүзүредип тур мен.

СЭКП-ниң чиңгине шугумун удуртулга болдурбушаан; социализмниң чурттарының улам-на сырый каттыжары, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң салдарының болгаш ат-алдарының өзери, делегей социализминиң болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкининиң эвилелин быжыглаары, ССРЭ-ниң өске күрүнелер-биле бот-боттарының аразынга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдери, империализмниң агрессчи чимзениишкиннеринге быжыг ойтур шавыышкынны бээри, тайбының болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаары дээш бодумдан хамааржыр бүгү чүүлдерни кылыр мен.

К. ЧЕРНЕНКО.

СИМФЕРОПОЛЬГА ШАҢНАЛ ТЫВЫСКАН

СИМФЕРОПОЛЬ. (СЭТА). Хоорайның ажылчы чоннарының ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедиишкиннери дээш база үндезилеттинип тургустунганындан бээр 200 чыл болганыбиле холбаштыр Симферопольду Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаан. Аңаа партия хооркомунуң болгаш улус депутаттарының хоорай Совединиң хоорайга бедик шаңналды тыпсырынга тураскааткан байырлыг хуралы болган.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Украинаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары В. В. Щербицкий чүве чугаалаан, СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден аңаа олурганнарга, хоорайның болгаш Крым областың бүгү ажылчы чоннарынга бедик шаңнал-биле холбаштыр ол изиг байыр чедиргеш, оларга эш К. У. Черненконуң изиг байырын дамчыткан.

Симферопольду шаңнааны — бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң алдар-ады дээш чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерже сорук киирип турар симферопольчуларның революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы ачы-хавыяаларының төлептиг үнелээшкини болурун ол онзалап демдеглээн.

Хоорайның, областың болгаш республиканың ажыл-ишчилериниң чурттуң экономиказын быжыглаарынга күш-ажылчы салыышкыннарын ол чугаазынга бедик-биле үнелеп, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле симферопольчуларның мурнунда салдынган сорулгаларны айыткан.

Ооң соонда В. В. Щербицкий чыылганнар дыңмиттиг адыш часкап турда, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденин хоорайның тугунга кадаан.

Хуралга сөс ап, чүве чугаалааннар симферопольчуларның күш-ажылчы салыышкынын бедик-биле үнелээни, хоорайның база областың социал, экономика болгаш культура хөгжүлдезиниң дугайында чаагай сагыш салыышкыны дээш СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге изиг өөрүп четтиришкинин илередип, Төрээн чурттуң күчү-шыдалын быжыглаар, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш Симферопольдуң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары күжүн харамнанмазын бүзүреткен.

ДООСКАН

Совет Тываның 40 чылынга алдар болдурган социалистиг чарыш «Тыва кодээ тудуг» трестиң ажыл-ишчилериниң ортузунда бо хүннерде улам калбарган. Социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиннииг күүседир дээш күш-ажылчы маргылдаага шылгарап, он бирги беш чылдың дөрткү чылының он айларының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседипкен шалыпчы бригадалар ам безин билдингир болу берген.

Шагаан-Арыгда № 586 көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның Иван Долаанович Лаңзыга удурткан боторулга-чарылгалыг тудугжу бригадазының тудугжулары республиканың алдарлыг юбилейинде алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүсеткен.

Бригаданың ажыл-ишчилери бо юбилейлиг чылдың он айларында 185 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган, 269 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шалыпчы күш-ажылдың айы сентябрьда-ла күүседип, күш-ажылчы тиилелгени чедип алган. Тудугжулар «ҮТКА 25 чылы» совхозта бода мал азыраар комплекстиң тудуунда ажылдап турар. Олар инек согар блокту тудуп доосkаш, монтажниктерге хүлээдип берген.

О. НАМАСАЙ.

МАЛ ЧЕМНЕРИН КУРЛАВЫРЛАВЫШААН

Совет Эвилелиниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканының 40 чыл оюн төлептиг уткуур сорулга-биле СЭКП обкомунуң бюрозунун чарлааны шалыпчы айда ниитиниң малынга чем курлавырларының быжыг баазазын тургузар дээш Барыын-Хемчик районнуң совхозтарының ажыл-ишчилери улуг күженишкиннииг ажылдаан. Шалыпчы айда сиген белеткелиниң темпизи дыка бедээн. Сентябрьның эгезинден бээр болгулаан каан, аяс хүннер аңаа улуг идиглиг болган.

Барыын-Хемчиктиң совхозтарында белеткеттинген мал чемнери мындыг болуп турар: районга ниитизи-биле 15120 тонна сиген белеткээр планының орнунга 10333 тонна белеткеттинген. Чүлуктуг чем болур сенажты 3873 тоннаны курлавырлаан. Ол болза, планнаттынганындан 39 хуу хөй болуп турар. Бедик шынарлыг, хоолулуг чем —витаминниг сиген далганын совхозтар 800 тонна планның орнунга — 841 тоннаны белеткеп, онаалданы 105 хуу ажыр боттандырган. Силосту 25563 тоннаны салыр турган, а ону херек кырында салганы — 23700 тонна.

Шалыпчы айда мал чемнерин белеткээрин көвүдедир дээш районнуң ажыл-агыйларының аразынга калбарган социалистиг чарышка «Барлык» совхоз (директору Ч. Х. Дожугла) мурнуку одуругда чоруп турар. Ук ажыл-агый сигенни 5190 тоннаны белеткээш, планын 79,2 хуу чедирген. Районда бүгү белеткеттинген витаминниг сиген далганының чартыындан хөйү — 455 тоннаазы чүгле чаңгыс «Барлык» совхозка онаажып турар. Барлыкчылар 9510 тонна силосту салып, ооң планын 78 хуу боттандырган.

Ол ышкаш «Хемчик» совхозтуң (директору Э. С. Идам-Сүрүң) ажыл-ишчилери база ниитиниң малынга чемнер белеткелин багай эвес чорудуп турар. Бо ажыл-агыйда белеткеттинген сиген 2278 тонна. Ол болза, планның 78,5 хуузу. Ында 4510 тонна силос салдынган азы план 85 хуу четкен.

Черле мал чемнери белеткээриниң кампаниязы эгелээнден бээр болгаш ылаңгыя шалыпчы айда сиген белеткелин районнуң «Дөң-Терезин» совхозунга (директору Д. Н-С. Саая) оожум темпилиг чорудуп келген. Ону агаар-бойдустуң таарымча чок байдалыбиле болгаш оът-сигенниң үнмээни-биле тайылбырлап болбас. Ол ажыл-агыйның девискээринде оът-сигенниң үнгени өскелериниинде-биле дөмей. Ындыг турбуже бо совхозта белеткеттинген сиген дөңгүп-ле 1165 тонна четкен —планның чартыын чаа-ла ашкан. Бүдүрген сиген далганы шуут чок. Силосту 1180 тоннаны салган азы планның чүгле 33 хуузу. Ол чугула кампанияже совхозтуң ажыл-ишчилерин болур-чогууру-биле мобилизаставаан-биле бүгү болдунар аргаларны ажыглаваны-биле ол четпес чорукту тайылбырлап болур. Чаңгыс сөс-биле, ону ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуу деп чугаалаар херек. Хемчиктиң кедезинде даглар баштарында хар ам безин агарты чаапкан. А «Дөң-Терезин» совхоз ниитиниң малынга белеткезе чогуур чемниң кезиинге безин чедирбээн. Ажыг кыштың кадыг-бергезинден ниитиниң малын канчап менди ажырар деп бодап турар иргидеп ындыг айтырыгны ол ажыл-агыйның удуртукчуларынга салыр өй келген.

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында мал чеминиң курлавырын көвүдедириниң болдунар аргалары ам-даа бар. Ол чугула ажыл үргүлчүлевишаан. Ооң-биле чергелештир, ажыл-агыйлар чаа дүжүттүң тараазын ажаап алыынче база эгелеп кирипкен. Ынчалзажок тарааларының колдуг хөй нуруузу чай эгезинде кандаан, орайтап үнген ужурунда, «чиглээш» турупкан. Хөй шөлдерде көк тараалларның бүрүнү-биле четчип быжары берге. Быжар, бышпасдаа болза, оларны дөмей-ле ажаап алыр эпаар. Ылаңгыя көк тарааларның саваңы мал чеминге кончуг чугула курлавыр, ону черге кагбайн, бүрүн ажаап алыр херек.

К. АРАКЧАА.

АҢГЫ-АҢГЫ ЧЫЛДАРНЫҢ ОЧЕРКТЕРИ

«Д. И. Ульянов. Аңгы-аңгы чылдарның очерктери: сактыышкыннар, чагаалар, чүүлдер» деп ном ийиги удаа, немелде чүүлдер-биле чырыкче парлаттынып үнген.

Ында В. И. Ленинниң дуңмазы болгаш соратниги—Дмитрий Ильич Ульяновтуң, Владимир Ильичиниң болгаш Ульяновтарның өг-бүлезиниң кежигүннериниң дугайында сактыышкыннары, а ол ышкаш аңгы-аңгы чылдарның чүүлдери болгаш стенограммалары кирген. Ол номда киирген чамдык материалдар эң баштай парлаттынып турар.

Номну Политиктиг ном үндүрер черге парлаан.

(СЭТА).

ЧУРТТА ЧОРУП ТУРАРЫ

ИРКУТСК. (СЭТА-ның корр.). Финляндияның Премьер-Министри К. Сорса сентябрьның 28-те Байкал-Амур демир-орук магистралынга аян-чорук кылган. Усть-Кут хоорайга, Лена болгаш Звездная станцияларга баргаш, тудугжуларның чурттап турар суурларын ол көрген.

Марксисчи-ленинчи теория-биле чепсегленир

КОЛ-ЛА ЧҮВЕ — ДЭЭШТИИ, ТҮҢНЕЛДИИ

Партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүсетпишаан, республиканың партия комитеттери база партия эге организациялары, пропагандистер партия Төп Комитединиң «Партия өөредилгезин улам ыңай сайзырадыр дугайында» доктаалын күүседир, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң марксисчи-ленинчи өөредилгезин экижидер талазы-биле эвээш эвес ажылдарны эрткен өөредилге чылында партия чырыдыышкынының 833 школаларынга 20065 дыңнакчы, оон иштинде 9537 коммунист өөренген. А өөредилгениң бүгү хевирлеринге 13506 партия кежигүннери хаара туттунган. Ол болза партия область организациязының 97 хуузу болган.

Комсомолдуң политиктиг чырыдыышкынының 323 школаларынга 8453 комсомолчу аныяктар өөренген, а өөредилгениң бүгү хевирлеринге 3474 аныяк ажыл-ишчилер билиин бедиткен. Ол дээрге бүгү ажылдап турар аныяктарның 80,4 хуузу. Экономиктиг өөредилгениң системазының 1247 школаларынга 33065 дыңнакчы өөренген. Ол дээрге материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турарларның 40 хуузу.

Өөредилгениң идепкейлиг арга-методтарын, пропагандистерниң дуржулгазын нептередип, оларга методиктиг дузаны көргүзүп, өөредиринге эргежок чугула арга-дуржулга мөөңнээр баазалыг школаларны эрткен өөредилге чылындан бээр районнарда тургузуп эгелээни пропагандистерге улуг деткимче болур. Өөредилгениң идей-теоретиктиг деңнелин бедидери база эки түңнелдерни чедип алыры пропагандист кадрлар составының шынарындан хамааржыр. Бо харыысалгалыг ажылды үр чылдарда ак сеткилдиг, билдилиг чорудуп келген идепкейлиг коммунистер эвээш эвес. Хөй чылдарда эки пропагандистеп ажылдааны дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле Тываның сүт комбинадының директорунуң оралакчызы В. А. Чихачёва, Тываның геология-шинчилел экспедициязының кол геологу А. И. Митус, «Сүт-Хөл» совхозтуң кол экономизи Б. Д. Монгуш, Тес-Хемниң ыяш ажыл-агый чериниң директору Д. Ч. Доржу шаңнатканнар. Ленинчи Хүндүлел бижик-биле шаңнатканнарның санында пропагандистер — Эрзинден — А. М. Агылын, Бии-Хемден — З. Е. Бессонова, Каа-Хемден — С. Н. Софья, Тожудан — О. Ф. Ширинкина хамааржыр.

Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарның база Хову-Аксының, Ак-Довурактың политиктиг болгаш экономиктиг школаларының хөй кезиинде кичээлдер доктаамал эртип, ында партия организациялары өөредилгениң канчаар чоруп турарының, шынарының айтырыгларын кичээнгейге ап, доктаамал контрольдап турар.

Коммунистерниң база партия кежигүнү эвестерниң марксисчи-ленинчи өөредилгезин Кызыл хооркомунуң, райкомнарның удуртуп турары партияның XXVI съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң чогуур негелделеринге ам-даа четпейн турарын эрткен өөредилге чылының түңнелдери көргүскен.

Кызыл хоорайның, Улуг-Хем, Тожу, Бии-Хем районнарның чамдык партия организацияларының, «Ленинчи орук», «Көк-Тей», «Тере-Хөл» совхозтарда, Кызыл хоорайның «Тудуг кезектери» комбинатта, «Кызыл тудуг» тудуг эргелелиниң чамдык школаларында кичээлдер идей-теоретика болгаш методика талазы-биле чавыс деңнелге, ол коллективтерниң ажыл-херектери-биле сырый холбаа чок эртип турар.

1984—1985 өөредилге чылында коммунистерни болгаш партия кежигүнү эвестерни эртемниг, марксисчи-ленинчи мировоззрениеге, экономиктиг сайгарылганың чаа байдалынга кижизидер дугайында, оларның күш-ажылчы, ниитилел-политиктиг идепкейин бедидер дугайында партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.), февраль болгаш апрель (1984 ч.) Пленумнарының айтыышкыннарын бүрүнү-биле боттандырарын партия организациялары хандырар ужурлуг.

Чаа өөредилге чылында политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеде онзагай талалар бар. Он бирги беш чылдың шиитпирлиг үе-чадазынче бистиң чуртувус кирип турар. База ол ышкаш СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге белеткел-биле холбаштыр пропагандистерге улуг болгаш харыысалгалыг сорулга салдынып турар. Өөредилге үезинде сайзыраңгай социализмни болбаазыраңгайжыдарының, националдар аразының харылзааларының, бистиң ниитилеливистиң политиктиг системазының, партияның удуртукчу ролюнуң өзүлдезиниң болгаш социалистиг демократияның чаңгыс аай, дүрүм ёзугаар сайзыраар кылдыр ханылаашкынының айтырыгларынче онза кичээнгейни салыры чугула.

1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга белеткел-биле чаа өөредилге чылының үези капсырлажып турар. Улуг Тиилелгениң юбилейин кижилерниң патриотчу, интернационалчы кижизидилгезинге билдилиг ажыглаар херек.

Өөредилгениң кайы-даа хевиринге бирги кичээлди «Бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаары, беш чылды чедиишкинниг доозары — кижи бүрүзүнүң, бүгү күш-ажылчы коллективтерниң патриотчу хүлээлгези» деп темага эрттирерин сүмелеп турар. Партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон соонгу Пленумнарының шиитпирлерин, 1984 чылда болгаш ниитизи-биле он бирги беш чылда улус ажыл-агый планнарының, күш-ажылчы коллективтерниң социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезиниң дугайын дыңнакчыларның эки билип алырынга ол дузалаар.

Политиктиг, экономиктиг өөредилге системазынга чаа өөредилге чылы даарта эгелээр

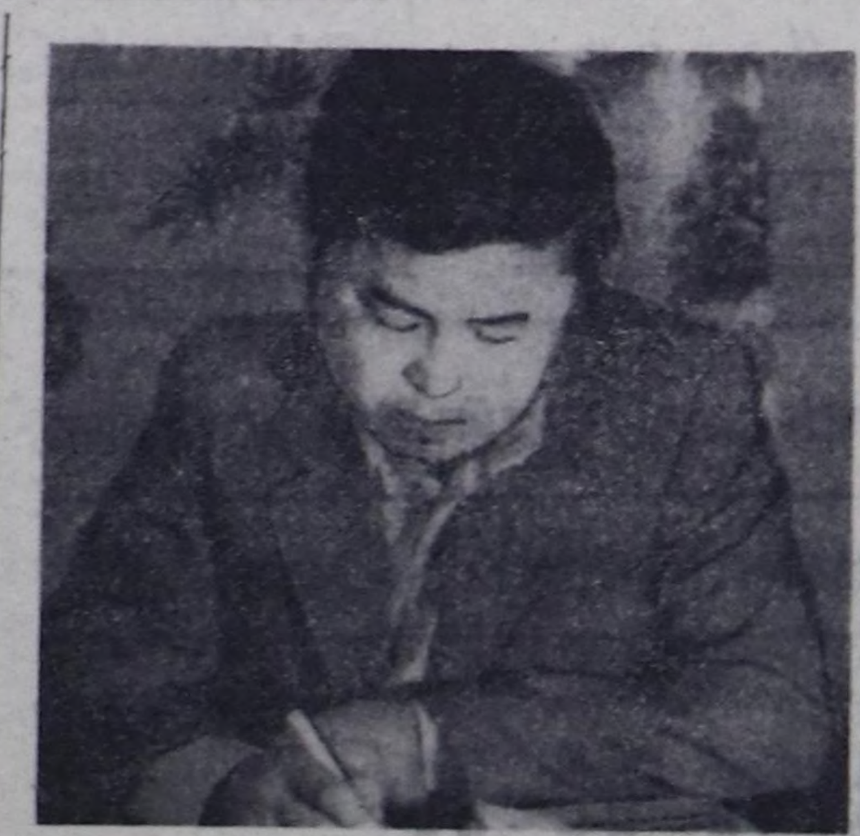

ЧУРУКТА: идеология фронтузунуң хоочун дайынчызы В. Д. Ондар — «Тыва кобальт» комбинаттың дуржулгалыг пропагандистериниң бирээзи. Василий Доржуевич өске ажылче шилчизе-даа, аныяк пропагандистерниң дагдыныкчызы.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫЛДАВЫШААН

Кадык камгалал министерствозунда марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школа тургустунганындан бээр сески чылынче кирер. Школаның дыңнакчыларының саны доктаамал — чээрби үш кижи. Эрткен өөредилге чылында «Делегейниң социалистиг системазының хөгжүлдези болгаш социализм чурттарының дем каттыжылгазы» деп курсту долузу-биле өөренген бис. Курсту өөренип турган, делегей байдалын база улустар аразынга тайбыңны быжыглаарының чугула айтырыгларын шиитпирлээринге СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың социалистиг дем каттыжылгазының ак-дуржа чурттары-биле кады ажылдажылгазының дугайында элээн каш кичээлдерни эрттирген бис. Чамдык темаларны демниг сайгарып, дискуссия хевиринге эрттирип турган кичээлдеривис бо айтырыг талазы-биле биске быжыг билигни берген.

Чаа өөредилге чылында ажылдавышаан, кол-ла чүве — өөредилгениң дээштиин, түңнелдиин, ажыктыын чедип алыр дээш чүткүүр мен.

С. САВЫР,
пропагандист.

КАТАПТАВАС

Эрткен өөредилге чылында ажылдап кыштаан партийжи өөредилгениң 46 школаларынга 1086 дыңнакчы, а экономиктиг өөредилгениң школаларынга 1121 дыңнакчы өөренген болгаш түңнел кичээлдерге багай эвес билиглиин көргүскен. Ниитизи-биле политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң школаларынга көрдүнген программага немей СЭКП Төп Комитединиң июнь (1983 ч.), декабрь (1983 ч.), февраль, апрель (1984 ч.) Пленумнарының материалдарын база сөөлгү Пленумнарга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш К. У. Черненконуң чугааларын, чурттуң болгаш бистиң республиканың база районнуң ажыл-амыдыралы-биле холбап өөреткени, дыңнакчыларның ниити кижизидилгезинге болгаш ажыл-ижинге улуг идигни берген. Оон түңнелинде районнуң ажыл-агыйлары 1983 чылда күрүнеге мал продуктуларын садарының пландарын ажыр күүсеткен.

Кылдынган чамдык ажылдар-биле чергелештир партийжи болгаш экономиктиг өөредилгени удуртуп база организастап турарында четпестерниң барын эрткен чылдың өөредилге түңнели көргүскен. Чижээлээрге, партия хуралдарынга өөредилге дугайында хүлээп алган доктаалдарның болгаш хемчеглерниң күүселдезин чедир боттандырбайн баар таварылгалар турган. Кичээлдиң темазын дыңнакчыларның кылып турар ажыл-ижи-биле холбап, мурнакчы дуржулганы нептередип, ону ниити күш-биле сайгарар ажыл негелдеге дүүшпейн келген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга немей бир хуу өстүрерин, оон бот-үнезин чартык хуу чиигедирни коллектив бүрүзүнде күүседип турарының байдалын кичээл санында түңнеп, анализтевейн турганы четпес.

Кичээлдээр кызыл-булуңнарның материалдыг баазазын экижидеринче кичээнгей кошкак. Кызыл-булуңнарның кышка белеткели багай, стол-сандайлар чедишпес, өөредилге херекселдери чок. «Бай-Тал» совхозтуң Мешкен-Хөл, Даштыг-Тей хойжу бригадаларында кызыл-булуңнар эрткен өөредилге чылында ажыглаттынмаан.

Методиктиг чөвүлелдер пропагандистерге эвээш дуза чедирип, мурнакчы дуржулганы кошкак нептередип, ажык кичээлдерни барык эрттирбейн келген. Пропагандистер көргүзүг материалдарын, техниктиг херекселдерни хаая ажыглап, семинарларны, амыдыралчы санал-оналдарны, чогаадыкчы, маргылдаалыг кичээлдерни эвээш эрттирип келген. Чижээ, «Кара-Хөл» совхозтуң малчын бригадаларынга өөредилге чогуур үезинден орай эгелээн.

Чаа өөредилге чылында биске партийжи өөредилгениң 46, экономиктиг өөредилгениң 38 школаларынга ниитизи-биле 2162 кижи өөренир. Пропагандистерниң хөй кезин дээди, тускай ортумак эртемниг специалистер.

Амгы үеде олар ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле киргенинден бээр 40 чыл оюнга тураскааткан лекция, беседаларны чон ортузунда номчуп турар. Совет улустуң фашистиг Германияны тиилээниниден бээр 40 чыл болур алдарлыг юбилейинге, партияның XXVII съездизинге белеткел ажылдарының дугайында тайылбыр ажылдарын кылыры — кол сорулгавыс.

Б. БАГАЙ-ООЛ,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң политиктиг чырыдыышкын кабинединиң эргелекчизи.

САННАР БОЛГАШ ФАКТЫЛАР

⊙ Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазының чаа, 1984—1985 өөредилге чылында чүгле хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелеринде, албан черлеринде, организацияларында болгаш күш-ажылчы коллективтеринде өөредилгениң бүгү хевирлериниң школаларынга 531 пропагандист ажылдаар.

⊙ Партия чырыдыышкынының болгаш экономиктиг өөредилге системазынга 175, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаларга 93, эртемниг коммунизмниң школаларынга 154 пропагандист кичээлдер эрттирер.

⊙ Комсомол өөредилгезиниң системазынга ажылдаар чүс ажыг пропагандистерниң 96-зы коммунистер.

⊙ Партия чырыдыышкынының системазынга эрткен өөредилге чылында ажылдап кыштаан 833 школага беш чүс дөртен ажыг пропагандист 20065 дыңнакчыны өөреткен. Дыңнакчылардан 9537 кижи коммунист.

⊙ Өөредилгениң бүгү хевирлеринге 13506 коммунист хаара туттунган турган. Ол дээрге областың партия организацияларында бактаап турар коммунистерниң 97 хуузу.

⊙ Экономиктиг өөредилгениң системазының 1247 школазынга 33065 дыңнакчы өөренген. Ол дээрге материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турарларның дөртен ажыг хуузу.

⊙ Комсомол өөредилгезинге хаара туттунган 356 пропагандистиң 267-зи коммунистер, 257 кижи дээди эртемниг.

МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ КУРЛАВЫРЛАРНЫ КАМНААР

«Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчег база күш-ажылдың шалыпчы айы кылдыр чарлаттынган сентябрь ай республиканың Материал-техниктиг хандырылга комитединиң коллективиниң ажыл-ишчилериниң хей-аъдын көдүрген. Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш Тываның 40 чылында алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш чарыш ажылчыннарының ортузунда калбарган.

Коллективтиң шудургу ажыл-ижиниң аңызында юбилейлиг чылдың тос айларының планныг даалгалары чедиишкинниг боттанган. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, сайгарылга планы 2,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр 1 хуу бедидерин — 3,8 хуу өстүрген.

Республиканың материал-техниктиг хандырылга комитеди амгы үеде херелгекчилерге продукция сайгарарын 27,8 млн. рубль чедирген. Дөртен чылдарның мурнунда бо хире хөй түңнүг продукция сайгарып деп чүве тоолда дег сагындырар болгаш ол хире хөй сан-түңнү адаары безин берге турган. Бо чүнү херечилеп турарыл дээрге, аныяк Тыва республика эрткен дөртен чылдарның иштинде кайы хире херии базымны кылганының база бир тодаргай херечизи-дир. Министерстволар, үлетпүр, бүдүрүлгелер, кадык камгалал, чырыдыышкын, культура албан черлери — ниитизи-биле 1200 хире организациялар материал-техниктиг хандырылганың ачы-дузазын ап турар.

Бо чылдың эрткен айларында материалдыг курлавырларны ажыглап турган, өскээртен 1200 муң рубльдиң үлетпүр-техниктиг продукциязын садып, республиканың улус ажыл-агыйын сайзырадырынга киириштирген. Юбилейлиг бо 1984 чылда хандырылга комитединиң ажылдакчылары ажыглалга кирер ужурлуг тудугларны материалдар болгаш дериг-херекселдер-биле хандырарынга улуг үлүг-хуузун киирген. Ылаңгыя найысылал Кызылывыстың чаартынып сайзыраарынга, ону чаагайжыдарынга, аян-шинчи киирериниге киржилгевис улуг болган.

Бүдүрүлгелер аразында доктаамал ажыл-агыйжы харылзааларны калбартырынче, херелгекчи-биле үлетпүр-техниктиг продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелерниң аразында үр үенин ажыл-агыйжы керээзин экижидер, чиг-этти, металлды болгаш өске-даа материалдарны чөп ажыглаар, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга материалдыг, электроэнергия болгаш одаар чүүл курлавырларын хумагалыг ажыглаарынче, камналгалыг болурунче, боторулга-чарылганы нептередиринче кол кичээнгейни салып келген бис.

Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни долдур болгаш ажыр күүседир дээш шудургу ажылдап, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөр, ажылынга ээ харыысалгалыг, онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүседип турар мурнакчылар бисте хөй. Оларга чоргаарланып турар бис. Ындыгларга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Михаил Терентьевич Толмачев, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары склад эргелекчилери Александра Петрова, Наталья Арчумаева, чолаачы Иван Шишигин, инженер-техниктиг ажылдакчылар Л. Березина, Л. Завалина, Н. Шушарина болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Республикада чарлаттынган шалыпчы күш-ажыл айы сентябрьда коллективтиң ажылчылери ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузарынга Кызыл районда «Көк-Тей» совхозка дузалажып, 60 тонна сигенни кезип белеткээш, хүлээдип берген. Каа-Хемде «Енисей» совхозка ногаа ажаалдазынга база дузалашкан бис. Бо ажылдарга коллективтиң кежигүн бүрүзү идепкейлиг киришкен.

Материал-техниктиг хандырылга комитединиң ажылдакчылары бүдүрүлгелерде материалдыг курлавырларны канчаар ажыглап, кадагалап турарын доктаамал контрольга алган. Бо чылдың эрткен айларында шак ындыг хыналданы он ийи катап чоруткан. Электри болгаш чылыг энергиязын, одаар чүүлдү, металлды, цементини, дилиг материалдарын, чиг-этти ажыглап база чарыгдап турарында улуг четпестер бар болуп турары хыналдалардан илерээн. Бо чылдың бирги чартыында «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын планда көрдүнгенинден 874 тонна одаар чүүлдү, 1274 муң киловатт-шак электроэнергияны, «Тудуг кезектери» комбинат 1008 гигокалорий чылыг энергиязын, 330 муң киловатт-шак электроэнергияны ажыр чарыгдаан.

Материал-техниктиг курлавырларны чөп болгаш хумагалыг ажыглаарын чедип алыр дизе, хыналданың шынарын экижидери, оон дээштииң болгаш ажыктыын чедип алыры эргежок чугула. Хыналданы чорудуп турар үеде ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктуң фактыларын илередир эвес, харын оон тыптып келир чылдагааннарын илередип, хажыдыышкын кылып турар кижилерге материалдыг харыысалганы онаары чугула. Материал-техниктиг хандырылганың пландарын сайзыраңгайжыдары дээрге-ле — экономиктиг ажылды бедик деңнелге чорудар дээни ол. Бо чорук хандырылганың чурумун экижидеринге, материал-техниктиг курлавырларны камналгалыг болгаш хумагалыг ажыглаарынга, планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге идиглиг болуп турар.

Чамдык бүдүрүлгелерниң планда көрдүнмээн ажылдарының күүседии бээриинден ону кылыр материалдар чедишпестеп туруп бээр таварылгалар эвээш эвес. Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң «Тыва септелге-тудуг» трезин маңаа хамаарыштырып болур. Бо чылын трест 8652 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр ужурлуг. Херек кырында 10200 рубльге пландап алган. Ону боттандырып чорударынга эргежок чугула материалдарны, кайын алырыл дээрзин баш удур бодаваан, чогуур үезинде материал-техниктиг хандырылга пландарын тургузуп албаан. Трестиң удуртукчуларының мындыг харыысалга чок болганындан тудуг-монтаж ажылдарын уламчылаары бергедеп келген. Шак мындыг четпестер өске-даа министерстволарда, ведомстволарда бар. Ону болдурбас талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудары чугула.

Он бирги беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде чедиишкинниг күүседиринге материал-техниктиг хандырылганың ажыл-ишчилери төлептиг үлүг-хуузун киирип, Совет Тываның алдарлыг 40 чылын күш-ажылчы белектиг уткуур дээш бо хүннерде шудургу ажылдап турар.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ,
республиканың Материал-техниктиг хандырылга комитединиң даргазының оралакчызы.

АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫН ЭКИЖИДЕР

«Тыва АССР-ниң чурттакчы чонунуң амыдырал хандырылгазын 1981—1985 чылдарда улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң коллегиязының доктаалын республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң ээлчеглиг хуралынга чоокта чугаалашкан.

Үстүнде айыттынган доктаалды күүседир, республиканың чонунуң амыдырал хандырылгазының шынарын экижидер, культуразын бедидер, хүлээп алыышкын пунктуларының четкизин көдээге калбартыр дээш ук министерствонуң ажылдакчылары эвээш ажылдарны кылган дээрзин хуралдың киржикчилери, министр С. К. Буяндының илеткелин дыңнааш, демдеглээннер. Амыдыралдың ачы-дузазын чонга чедирер талазы-биле күрүне планын бо чылдың январь — август айларда 101,7 хуу күүсеткен, чурттакчы санынга онааштыр амыдыралдың ачы-дуза чедирилгези 11,4 хуу өскен, министерствонуң бүдүрүлгелеринде ачы-дуза чедирилгезиниң чаа 70 хевирин шингээдип алган.

Беш чылдың эгезинден бээр амыдырал хандырылга албанының бүдүрүлгелери дыка хөй объектилерни ажыглалга киирген. Чаа Шагаан-Арыгда бүдүрүлге шөлү туттунган, Тээлиде ол албанның дериг-херекселдери чаартынган, хол-биле кылыр ажылдар дыка хөй черлерде эвээжээн. Ол ышкаш «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынында шынарны эргелеп башкарарының комплекстиг системазы шингээдип алдынган. Ону «Тувaобувьбыт», «Тувафото», «Тувателерадиобыттехника» каттыжыышкыннарга шингээдир талазы-биле ажылдар кылдынып турар.

1980 чылдыынга деңнээрге, эрткен чылын ук министерствонуң ажылдакчыларының саны 1,2 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ажылдап турар бир кижиге онааштыр 13,1 хуу бедээн. Массалыг мергежилдиң кижилерин белеткээр талазы-биле ажылдар кылдынып турар.

Ындыг-даа болза, чоннуң амыдырал хандырылгазының деңнели ам-даа куду деңнелде турар дээрзин ук хуралга айыткан, оон уламындан ук доктаалда 1981—1984 чылдарда күүседири-биле ажылдап кылдынган чамдык хемчеглер боттанмайн турар. Оон бир кол көргүзүү — республиканың бир чурттакчызынга онааштыр амыдыралдың ачы-дуза чедирилгези болур. Ол РСФСР-ниң болгаш Чөөн Сибирь девискээрниң деңнелинден хожудап турар. Идик-хепти химиктиг арга-биле аштап арыглаарының, мебель септээриниң, өтсеп төлезиге бээриниң хемчээли чыл санында кудулап турар. Ындыг турбуже хандырылганың ол хевиринде ажылдап турар күчүлериниң чүгле 59 хуузу ажыглаттынып турар. «Хөндергей», «Тыва», «Сүт-Хөл», «Кызыл тук», «Мөген-Бүрен» совхозтарда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларын эки дериттинген бажыңнарже көжүрер дээн ажыл боттанмаан.

Көдээниң чурттакчыларының амыдырал хандырылгазының культуразы хоорайжыларнынга четпейн турар дээрзин хуралдың киржикчилери айыткаңнар. Черле ынчаш бо талазы-биле таарымчалыг байдалдар кайда-даа негелдеге чедир тургустунмаан.

Чагыгларны өй-шаанда күүседири, хандырылганың культуразын бедидери — амыдырал хандырылга ажылдакчыларының кол негелдези болур. Ажылдың үнелеи-даа, уткашынары-даа ында болур. Ындыг турбуже оон ажылдакчылары ук негелдени чедир күүсетпейн, чагыгларны өй-шаанда эвес, куду шынарлыг кылып турарындан хомудалдар ам-даа хөй. Оон чылдагааны — ажылдакчылар-биле кошкак ажыл, мурнакчы дуржулганы болгаш хандырылганың деп шилгелелиг аргаларын кошкак шингээдип ап турары болур.

Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң чамдык бүдүрүлгелери күрүнениң өртек чурумун база хажыдып турар дээрзин Президиум кежигүннери шугумчулээннер. Тыва АССР-ниң Күрүнениң өртек комитединиң бо чылын кылган хыналдаларының түңнелинде Эрзин, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарның чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдеринде доктааттынган өртектерни хажыдып турган чоруктар илерээн. Кылдынган ажылдар дээш төлевириниң квитанциязын бижип бербес чүүлдер чамдык черлерде база бар, прейскурантыда көрдүнген өртектерге көрдүнмээн 20 хуу немээр чоруктарның тургулаазының база шугумчулээн.

Чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын, үстүнде доктаалдың күүселдезин бүрүнү-биле чедип алырын Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунга, оон районнарда бүдүрүлгелеринге, хоорайкүүскомнарга дааскан доктаалды ук хуралга хүлээп алган.

Чолаачылар

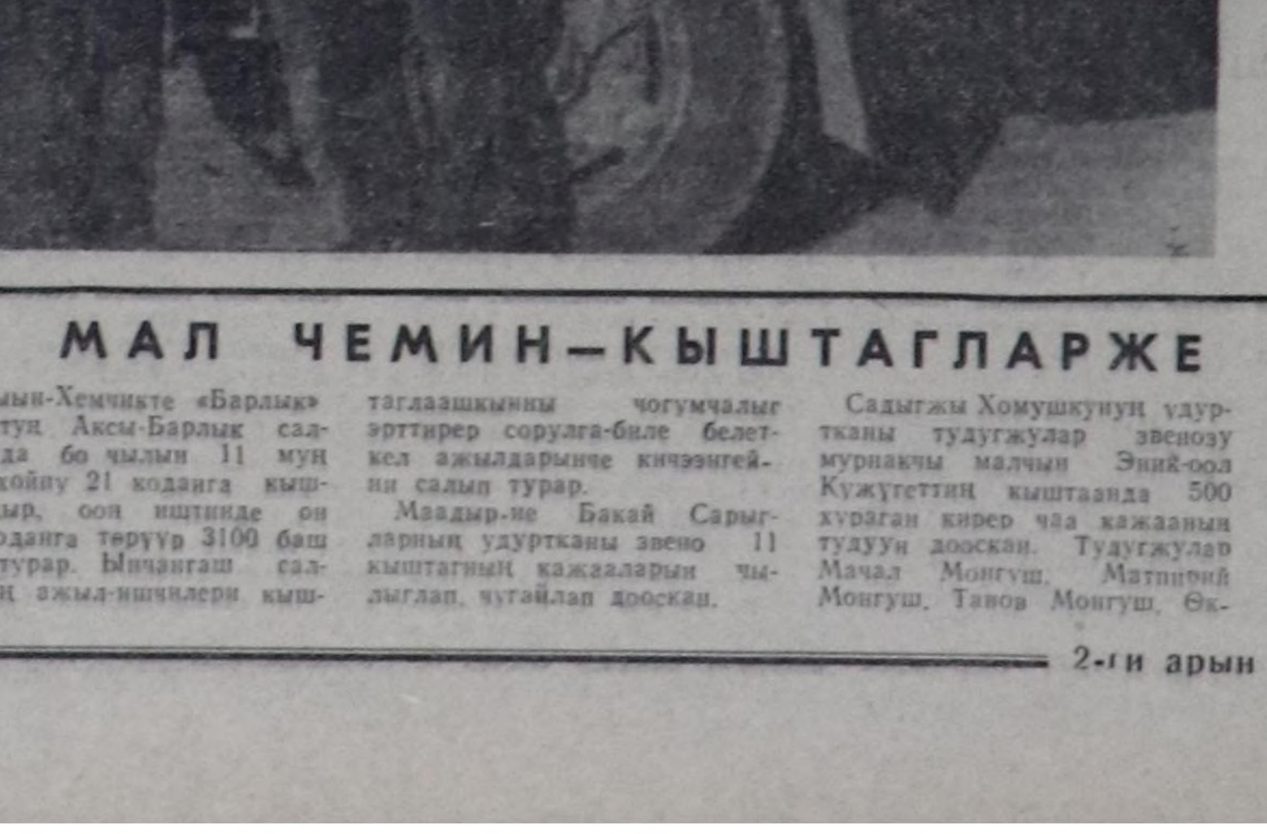

Күчүлүг КамАЗ чолаачылары Александр Березин биле Борис Көгел — Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинде мурнакчылар. Бо чылдың сес айларының даалгаларын А. Березин чүък сөөртүр талазы-биле 135,8 хуу, а Б. Көгел — 111,7 хуу күүседип, А. Березин 329 тонна, Б. Көгел — 137,9 тонна чүъкту пландан ажыр сөөрткен.

Мурнакчы чолаачылар Березин кайызы-даа машиналарынга камныг болгаш озал-ондак чокка ажылдап, орук шимчээшкининиң дүрүмнерин үлегерлиг сагып турарлар. Бо чолаачылар хөй удаа мактадып, шаңнадып келгеннер, а оларның кайызы-даа комсомолчулар, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, дружинниктер болуп турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы чолаачылар: (оң талазындан) Александр Березин болгаш Борис Көгел ээлчеглиг рейсче чоруур мурнунда.

М. СУНДУЙНУҢ фотозу.

МАЛ ЧЕМИН — КЫШТАГЛАРЖЕ

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында бо чылын 11 муң баш хойну 21 кодаңга кыштагладыр, оон иштинде он бир кодаңга төрүүр 3100 баш хой турар. Ынчангаш салбырның ажыл-ишчилери кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирер сорулга-биле белеткел ажылдарынче кичээнгейни салып турар.

Маадыр-ие Бакай Сарыглардың удурткан звено 11 кыштагның кажааларын чылыглап, чугайлап дооскан. Садыгжы Хомушкунуң удурткан тудугжулар звенозу мурнакчы малчын Эник-оол Кужугеттиң кыштаанда 500 хураган кирер чаа кажааны тудуун дооскан. Тудугжулар Мачал Монгуш, Матпевей Монгуш, Танов Монгуш, Өктээлей Хомушку олар аңаа шалыпчы ажылдааннар.

Мал кыштагларынче сигенни, суланы, саванны болгаш өске-даа мал чемин чедирип эгелээн.

К. СААЯ,
салбырның эргелекчизи.

Соңгу-Осетин АССР-ниң тургустунганының 60 чылынга

ДАГЛАР ЧҮРЭЭНДЕ РЕСПУБЛИКА

Т. САБАНОВ, Соңгу-Осетин АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы

Кавказ даглары... Оларның хар-биле чайнап чыдар кырлаң сүүр баштары булуттар аразында чаштынып чыдар. Дүнелерде сүүр баштарны рудниктерниң чырыткыланчак оттары чырыдып турар, кадыр даглар ийлерин тавартты электри дамчыдылгазының шугумнары эрткен, асфальтылаан оруктар меңгилерже кожаалар шинчилиг дузакталып чоруткан. Хүннээректиг кашпалдарда заводтарның болгаш фабрикаларның хоолайлары дээрже көрүп, садтар болгаш виноградниктер ногаарарып чыдар.

Бо бурунгу чурт — мээң төрээн Соңгу Осетиям-дыр. Туктар, панно-чуруктар болгаш транспарантылар-биле каасталып шиметтинген ооң хоорайлары болгаш суурлары бөгүн аныяксый берген шинчилиг көстүп турар. Хүннээректиг черде улуг болгаш чырыткылыг байырлал келген — автономия 60 чыл болган.

Кавказ дагларынга аас-кежиин Улуг Октябрь берген. Владимир Ильич Ленин болгаш ооң тургускан партиязы бистиң чуртувустуң бүгү улустарынга ышкаш, даг чурттугларга чаа амыдыралче угланган орукту ажыдып берген. «Азербайджанның, Грузияның, Армениянын, Дагестанның, Даг республиканың эштер коммунистеринге» В. И. Ленинниң чагаазы чогаадыкчы тургузуушкунга аажок улуг ужур-дузалыг болган. Кавказтың коммунистеринге ол чагаазын Ленин 1921 чылдың апрельде чоруткан. Кавказтың совет республикаларының сырый эвилели буржуазияның үезинде көстүп көрбээн болгаш буржуаз тургузугта болдунар аргазы чок национал тайбыңның үлегер-чижээн тургузар» деп иделгелин Владимир Ильич Ленин илергейлээн.

Кавказтың коммунистери, бүгү ажылчы чоннары ол чагыгларны алдарлыы-биле күүседип турар. Революцияның баштыңчызының сөстери боттанган, бистиң улустарывысты холбаштырган акы-дуңма найыралы хүн келген тудум быжыгып оларын бөгүн көрүп турар бис. Ол чорук харын амыдыралдың бүгү талаларындан илергейлеттинип турар.

Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының тиилелгезиниң хөй санныг болгаш чырыткыланчак херечилелдерниң бирээзи болза республиканың экономиктиг хөгжүлдези болу берген. Совет эрге-чагырганың чылдарында Соңгу Осетияга чүс ажыг улуг үлетпүр бүдүрүлгелери көстүп келген. Машина тудуушкуну, электротехника, металлургия, чиик, аъш-чем, ыяш сайзыралды ажылдаар болгаш индустрияның өске-даа адырлары тургустунган болгаш чедиишкинниг хөгжүп турар. Даг чурттуң үлетпүрү ам дөрт шак дургузунда безин бүгү 1924 чылдың дургузунда бүдүргени хире хемчээлдиг продукцияны кылып үндүрүп турар.

Көдээге үндезин өскерлиишкиннер болган. Даг чурттуг кижиниң кавказ тон-биле шыва каантарга көзүлбейн баар чаржынчыг бичии барыыл четпес чериниң дугайында бурунгу тоолчургу чугаа безин уттундурган. Ам көдээ ажылагый эргилдезинде —үнүш-дүжүткүр 200 муң ажыг гектар чер бар. Тарыыр чериниң үшкү гектар бүрүзү —суггаттыг.

Өөредилге, эртем, культура хөгжүлдезинде чедиишкиннер улуг. Революция мурнунда Осетияның дагларынга ужукбижиктиг кижи ховар турган. Ам республикада үшкү кижи бүрүзү өөренип турар. Дээди өөредилге черлери, техникумнар, училищелер улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг чеди муң чыгам специалистерни чыл бүрү дооступ берип турар. Солуннар, номнар, журналдар осетин болгаш орус дылдарга массалыг үнер.

Национал уран чүүлдүң идепкейлиг пропагандизи улусчу танцының «Алан» дээр күрүне ансамбли, Кантемировтарның цирк бөлүүнүң хамыкты кайгаткан кайгамчыктыг аът мунукчулары болуп турар. Дирижёр, ССРЭ-ниң улустуң артизи Вероника Дударованың ады музыка оранында аажок сураглаан. Москвага болгаш Ленинградка өөреткен талантылыг артистер бистиң театрларывыста ойнап турар

Совет улус улуг Тиилелгениң 40 чылын демдеглээринге белеткенип турар амгы үеде бистиң сагыш-сеткилдивис кадыг-дошкун шылгаалдаларның чылдарынче угланган. Хөй националдыг Соңгу Осетияның оолдары болгаш кыстары кижи көөр хөөн чок дайзынга удур бүгү совет улустар-биле чаңгыс одуругга тулчуп турган. Оларның аразындан он-он муң кижи маадырлыг, эрес-дидим болганы дээш орденнер, медальдар-биле шаңнаткан, алдан кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан, а ийи кижиге — армия генералы И. А. Плиев биле генерал-майор И. И. Фесинге — ол атты ийи дакпыр тывыскан.

Дайын-даа чылдарында, тайбың-даа үеде ССРЭ-ниң улустарының бузулбас акы-дуңма ёзузу — социализмниң эң үнелиг чаалап алышкыны-дыр. Республиканың партия организациязы интернационалчы кижизидилгени куштелдирер дугайында СЭКП Төп Комитединиң сагыш салыышкынын үргүлчү көрүп турар. Чаа иинтилежилгениң —совет улустуң чарылбас кезээ болуп турарынга Соңгу Осетияның ажылчы чоннары чоргаарланыр. Ынчангаш ол чорук интернационализмни чурттакчы бүрүзүнүң аажы-чаңының нормазы болдурган.

Соңгу-Осетин АССР-ниң тугунда — Ленин, Октябрь Революциязы, Улустарның найыралы орденнер. Ол—коммунистиг тургузуушкун хереэнге ооң ажыл-ишчилериниң салыышкынын бедии-биле үнелеп көргениниң херечизи-дир. Бөгүн олар СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш шудургу ажылдап турар. Боттарының чедиишкиннерин, бүгү-ле чырыткылыг салым-чолун даг чурттуң ажылчы чоннары ленинчи партияның, чурттуң акы-дуңма улустарының найыралының болгаш дузалажылгазының улуг күжүнүң ачызында чедип алган. «Хүн дагларны, а найырал кижилерниң чүректерин чылыдар» деп бурунгу кавказ үлегер домак хөй националдыг Төрээн чурттуң бүгү-ле республикалары-биле Соңгу Осетияның сырый болгаш бузулбас харылзааларындан боттуг илерээшкинин тыпкан.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: республиканың найысылалы Орджоникидзе хоорайда В. И. Ленин аттыг шөл.

Бөгүн—Машина кылыкчызының хүнү

МОСКВАГА БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Бүгү улус ажыл-агыйының эртем-техниктиг депшилгези машина тудуушкунунуң хөгжүлдезинден хамааржыр. Ол адырның ажыл-ишчилери бедик бүдүрүкчүлүг станоктар-биле, эң шын ажылдаар приборлар болгаш автоматизация дериглелери-биле муң-муң заводтарны болгаш фабрикаларны хандырып турар. Дериглелерни планнаттынган хемчеглер ёзугаар чаартыры—партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соонда болгулаан Пленумнарының салганы чурттуң индустриязы техника талазы-биле чаарты дериириниң сорулгаларын шиитпирлээриниң кол оруктарының бирээзи боор турар.

Машина кылыкчызының хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралдың киржикчилери продукцияның шынарын бедидериниң, эртем-биле харылзааны быжыглаарының, чаңгыс ӓай техниктиг политиканың угланыышкыннарының дугайын чугаалап турганнар.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих, чамдык министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары, эртемденнер, бүдүрүлге мурнакчылары, найысылалдың хөй-нийти төлээлекчилери.

ССРЭ-ниң Күрпланының даргазының бирги оралакчызы Л. А. Воронин илеткел кылган.

Улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин дүрген шиңгээдиринге, бо чылдың болгаш бүгү беш чылдың социалистиг бедик хүлээлгелерин, даалгаларын чедиишкинниг күүседиринге бүгү күжүн, билиин болгаш дуржулгазын бээрин хуралдың киржикчилери бүзүреткен.

(СЭТА-ның корр.).

ЭКИ БЕЛЕК

Бодунуң профессионал байырлалының бүдүүзүнде үлетпүрлүг улуг девискээрниң машина кылыкчылары эки белекти алган. Санныг программа-биле башкарар (СПБ) дериглерниң техниктиг ажаалдазын чорудар база бир төп Куйбышевте ажылдап эгелээн. Ол Саратов, Пенза, Ульяновск областарның бүдүрүлгелеринге база дузалаар. Ук девискээрниң бүгү заводтары ол төптүң дузазы-биле металл кезер эң чаа дериглерни кыска хуусааларда ажыглалга киирер, санныг программа-биле башкарар станоктарның, үлетпүр роботтарының болгаш агрегаттарының үрелишкиннерин дүрген болгаш шынарлыг чайладыр аргалыг болган.

Бо медээ талазы-биле тайылбыр бээрин СЭТА-ның корреспондентизи С. Сахно **Станок тудуушкун болгаш дериг-херекселдер үлетпүрүнүң министриниң оралакчызы В. Воеводинден** дилээн.

— Комплекстиг ажаалда чорударының калбак четкизин тургузарын санныг программа-биле башкарар станоктарны, автоматчыткан ээлгир системаларны база робот техниказын бүдүрериниң хемчээлиниң көвүдээни болгаш оларны массалыг шиңгээдип ап турары негеп келген. Ындыг төптер Одессада, Челябинскиде, Харьковта тургустунган, үлетпүрлүг улуг 40 ажыг хоорайларда оларның салбырлары бар апарган. Олар 11 машина тудуушкун министерстволарының 185 бүдүрүлгелеринге бүгү талалыг дузаны чедирип турар. Ол чорук Станок тудуушкун болгаш дериг-херекселдер үлетпүрүнүң министерствозунуң үндүрүп турары эң чаа техниканы заводтарга улам-на калбаа-биле нептередир арганы берип турар. Чоокку чылдарда ындыг төптерни чурттуң үлетпүрлүг 25 хоорайынга база тургузар.

Техниктиг ажаалда төптери чаа дериглерни эптээринге, ажылдадырынга болгаш эдиктиреринге машина тудукчуларынга дузалап турар. Оон-биле кады станок тудукчулары ол техниканы башкарарынга чагыкчыларны өөредип, бүдүрүлгениң түс чер байдалдарынга таарыштыр чогумчалыг чурумну сүмелеп турар. Ындыг ажылдың чугулазы илдек: адыр СПБ-лиг станоктарны, автоматчыткан шугумнарны, роботтарны болгаш роботчуткан комплекстерни, ээлгир бүдүрүлге модульдарын болгаш системаларын бүдүрүп үндүрерин улам-на көвүдедип орар. Чижээ, бо чылын СПБ-лиг станоктарны бүдүрүп үндүрери беш чылдың эгезинде турганынга деңнээрге 1,8, автоматтыг шугумнарны кылып үндүрери 1,5 катап көвүдээн.

СПБ-лиг дериглерни ажыглаары анаа, универсалдыг станокка деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн барык 4 катап бедидер. Ылангыя эң улуг ажыкты кезектер белеткээр талазы-биле бөлүк операцияларны кылып турар хөй янзы чүүл кылыр станоктарны — болбаазырадылга төптерин ажыглаары берип турар.

Оон аңгыда, адырда ээлгир бүдүрүлге системаларын кылып үндүрерин эгелээн, маңаа технологтуг чорудулгага кижи кончуг эвээш киржир. Чижек кылдыр Ивановонуң машина тудуушкун каттыжыышкынының кылганы комплексти айтып болур.

Ынчалза-даа машина тудуушкун адырларының чамдык бүдүрүлгелери чаа машиналарның аргаларын долузу-биле ажыглавайн турар. Тургузуп турар ажаалда төптери бистиң заводтарывыстың үндүрүп турар техниказының беримчелиин улгаттырарынга чугула курлавыр болур. ССРЭ-ниң ТСЭ-зиниң медээлери-биле алырга, оларның бүдүрүлгелер-биле идепкейлиг кады ажылдаанының түңнелинде үк дериглерниң ажыглалы экижээн. Чижээ, Киевте «Красный экскаватор» болгаш «Киевпродмаш» каттыжыышкыннарда оларның ээлчег коэффициентизи ортумаа-биле 1,1-ден 1,5 чедир бедээн, Сибирьниң, Белоруссияның, Армениянын чамдык бүдүрүлгелеринде база-ла ындыг түңнелдер чедип алдынган.

Чагыкчыларга ындыг дөрт дузаламчыдан аңгыда, төптерниң ажылдакчылары электроника башкарар программаларны белеткеп, методиктиг консультацияларны организастап, бедик ажыктыг машиналарны тодаргай байдалдарда чөп ажыглаарының талазы-биле эртемге үндезилеттинген сүмелерни берип турар.

Станок тудуушкуну хөгжээн тудум бүгү улус ажыл-агыйының техниктиг депшилгези дүрген болур. Муң-муң бүдүрүлгелерниң дериглериниң дүрген чаартынарын хандырары — СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының чурттуң үлетпүрүн техника талазы-биле эде чепсеглээриниң талазы-биле сорулгаларын шиитпирлээриниң чугула оруктарының бирээзи. Ону боттандырары-биле Станок тудуушкун болгаш дериг-херекселдер үлетпүрүнүң министерствозу, чаа техника кылып үндүрери-биле чергелештир, машина тудуушкун министерстволарының бүдүрүлгелери-биле кады металл кезер станоктарның база бирги салгалдың СПБ-лиг станоктарның ажылдап турар парыгын чаартыр талазы-биле ажылдың темпизин бедидип турар. Ол ажыл оларның бүдүрүкчүлүүн каш катап улгаттырар арганы бээр.

Профессионал байырлал бүдүүзүнде түңнелдерни үндүрер чаңчылдыг бис. Адырның ишчилери иш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле доктааткан даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. Ажылдап турар дериглерни чаартыры болгаш эргижирээн машиналарны солууру дүрген темп-биле чорүп турар.

Бүдүрүлгелериниң хөй кезин үндүрүп турар продукциязының хемчээлдериниң бүгү немей өзүлдезин ажылдап турар кижилерниң санын немевейн чедип ап турар. Станок тудукчулары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам өстүрерин чаа аргаларны тургузар дээш, эвээш эвес чүүлдерни кылган. Бо чылын адыр СПБ-лиг агрегаттарны бүдүрерин ийи ажыг катап көвүдеткен. Үлетпүр роботтары улам немежип турар —эрткен чылдыынга деңнээрге оларны 36 хуу көвүдедип үндүрген.

Ажылдың шалыпчы темпизи —адырның чылдың болгаш бүгү беш чылдың социалистиг хүлээлгелерин болгаш даалгаларын чедиишкиннинг күүседириниң боттуг магадылалы.

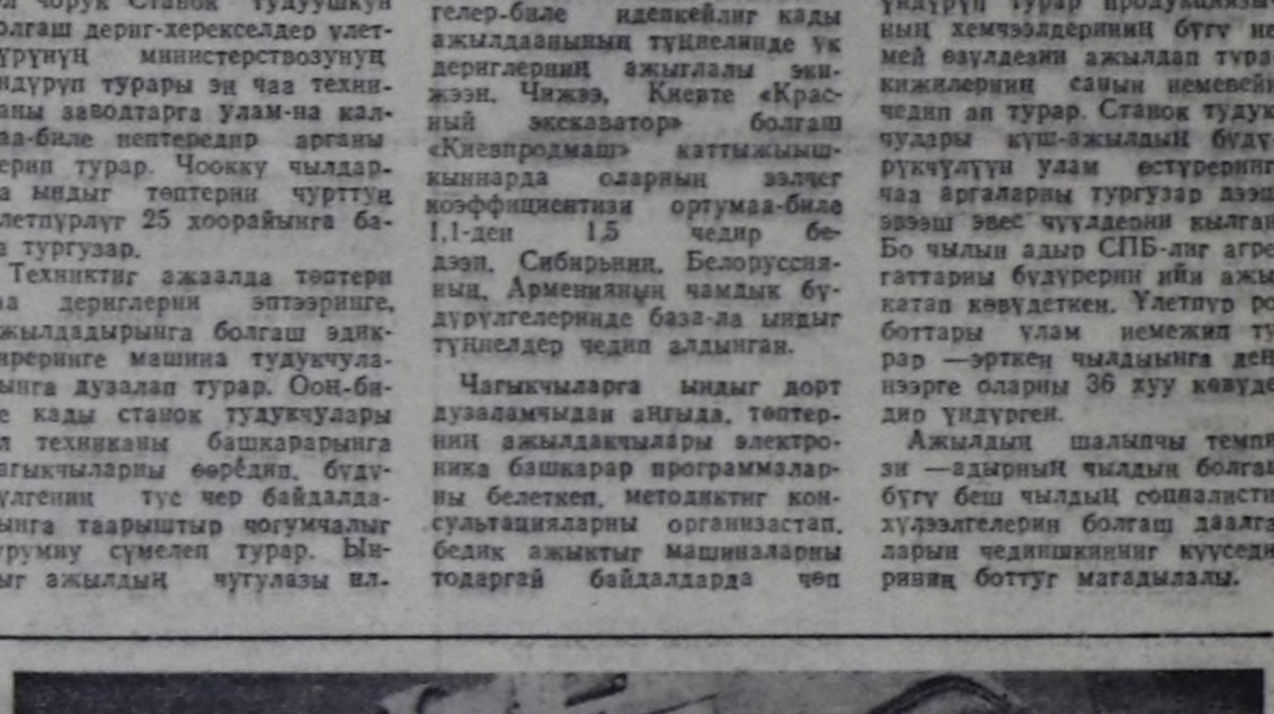

МОСКВА. Үлетпүр роботтарының эдикчилерин белеткээр бөлүктүң кичээли № 148 ортумак профессионал-техниктиг училищеде эгелээн. Робот техниказын калбаа-биле ажыглаар чаа технологиялыг бүдүрүлгени тургузуп турар Ленинчи комсомол аттыг автомобиль заводунуң чаа цехтеринге олар ажылдаар. Москва школаларының сески класстарының үжен ажыг доозукчуларын маңаа өөредир кылдыр шилип алган.

Маңаа өөредир программаны профтехучилищениң башкылары болгаш заводтуң специалистери чогаадып кылган. Училищениң ажылдап турар роботтар-биле дериттинген мастерскаяларынга ол механизмнерге программаларны тургузуп, оларны септеп кылырынга оларны өөредир.

ЧУРУКТА: тускай эртемниң дайы-биле робот техника талазы-биле инструктор А. О. Князев (ортузунда) училищениң лабораториязында бирги кичээлди эрттирип турары. Солагай талазындан оң талазынче— — профтехучилищениң сургуулдары Виктор Кондратьев, Алексей Василенко, Илья Московченко болгаш Максим Фомин.

А. ШОГИННИҢ фотозу, СЭТА-ның фотохрониказы.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXXIX сессиязынга

А. А. ГРОМЫКОНУҢ чугаазы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко КНО-нуң Кол Ассамблеязының ээлчеглиг хуралынга чүве чугаалаан.

Совет Эвилели тайбыңның идепкейлиг камгалакчыларының мурнуку одуруунда туржуп турар деп, ол медеглээн. Социализмниң өске-даа чурттары-биле демнежип алгаш, делегей байдалын экижидериниң эрге-ажыктарынга дүүштүр моон соңгаар-даа демисежир бис. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг Консультативтиг комитединиң Прагага болган Чөвүлел хуралының, а ол ышкаш ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның дээди деңнелге чоокта чаа Москвага болуп эрткен Экономиктиг чөвүлел хуралының документилери чогум-на ол че угландырып турар.

Совет Эвилели, социалистиг дем каттыжылгазының күрүнелери кол сорулганы —ядролуг халапты болдурбазын чедип алырынче боттарының күженишкиннерин угландырып турар. Ядролуг халапты болдурбазы — эң-не чугула сорулга-дыр. КНО-да бактаап турар бүгү күрүнелер ол сорулганы чедип алырынга боттарының салыышкынын киирер ужурлуг.

«Делегей үндезини-биле өскерилген. Амгы делегейде айтырыгларны күш-биле шиитпирлээри болдунмас. Кижи төрелгетенниң мурнунда туруп турар сорулгаларны шиитпирлээр төлээде, боттуг чоруктуң, сарыылдыг бодалдың, ажыл-ишчи кады ажылдажылганың политиказынче шилчиири эргежок чугула» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненко чоокта чаа онзалап демдеглээн.

Совет Эвилели ылаптыг чугаалажыышкыннарны чорудар дээш туржуп турар деп, А. А. Громыко уламчылап чугаалаан. Ындыг чугаалажыышкыннарга бистер чүгле белен эвес, харын-даа ол чугаалажыышкыннарны кылырын негеп турар бис. Стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаар болгаш кызырар, Европада ядролуг боо-чепсектерни кызыгаарлаар талазы-биле бистиң саналдарывыс күштүг болуп хевээр артып турар. Ол саналдар кайы-даа талаларга артык күштүг болур чорукту бербес болгаш кайы-даа талага когарал чедирбес. Чугаалажыышкыннарны кылырынга таварыштырган моондактарын АКШ чайладыр ужурлуг. Кым-бир кижи бурунгаарлай бээр, шериг күчүзүнүң талазы-биле артык күштүг болур чорукту чедип алыр дээр кордаашкыннар амгы үениң байдалдарында хоозун болгаш кеди чок. Ядролуг дайынны бүгү-ниити азы кызыгаарлаттынган, дүрген азы узамдык кылдыр чорудар дээр кандыг-даа доктриналарны көдүрзе, ындыг дайынга тиилелгени чедип алыр дижир идегел көңгүс хоозун кордаашкын-дыр.

Ядролуг чепсектиг күрүнелерниң аразынга харылзааларга тодаргай норма-чижектерни сагыырының принциптиг ужур-дузазын А. А. Громыко онзалап демдеглээн. Ол норма-чижектерни К. У. Черненко бодунуң чугаазынга бо чылдың мартта айыткан. Ол күрүнелер:

Ядролуг дайынны болдурбазын боттарының даштыкы политиказының кол сорулгазы кылдыр санап көөрүн ындыг норма-чижектерде саналдап турар. Ядролуг месилдежиишкинни өөс үдүпкү дег байдалды оларның тургуспазын база саналдаан. А ындыг айыыл тургустунуп келген таварылгада ядролуг өрттүң кыптыга бээрин болдурбас дээш олар сүмележиишкиннерни кылырын саналдаан.

Кандыг-даа хевирге — бүгү-ниити азы кызыгаарлаттынган турар кылдыр ядролуг дайынны пропагандалаарындан олар ойталаарын айыткан.

Ядролуг чепсекти мурнай ажыглавас дугайында хүлээлгени олар алган турарын ол норма-чижектерде саналдап турар.

Девискээринде ядролуг чепсек чок ядролуг эвес чурттарга удур ядролуг чепсекти кандыг-даа байдалдар турда оларның ажыглавазы саналдаан норма-чижектерде айыттынган. Делегейниң янзы-бүрү районнарынга тургустунган ядролуг чепсек чок зоналы оларның хүндүлеп көөрүн, ындыг чаа зоналарны тургузарын деткиирин саналдаан.

Ядролуг чепсектиң кандыг-даа хевирге нептерээрин оларның болдурбазы: ол чепсекти азы аңаа контрольду кымга-даа дамчыдып бербезин; ядролуг чепсек чок чурттарның девискээринге ол чепсекти тургуспазын; ядролуг боо-чепсектерни эндере бүдүрерин чаа чергелерже, оларның аразында космосче шилчитпезин норма-чижектерде саналдаан.

Бир дөмей айыыл чок болурунуң принцивинге үндезилээш, ядролуг боо-чепсектерни бүрүн узуткаарынга чедир оларны базым бүрүзүнде кызыгаарын чедип алырын саналдап турар бис.

Ындыг норма-чижектерни кады хүлээп көөр болгаш оларны ыяап-ла күүседир характерлиг болдурар дугайында ядролуг чепсектиг күрүнелер-биле кайы-даа үеде дугуржуп алыр дээш бистиң чуртувус туржуп турар. Ындыг дугуржулганы чедип алыр чорук ядролуг месилдежиишкинниң тыптып келириниң айыылын эвээжедириниң эрге-ажыктарынга дүүшкен турар ийик.

Космос делгеминге ядролуг чепсекти болгаш өске кандыг-даа боо-чепсектерни эндере нептередирин болдурбас дугайында айтырыгның оңза чугулазын айтып, бо талазы-биле совет инициативаларның дугайында сагындырбышаан. А. А. Громыконуң чугаалааны болза: космосту милитаризастап болбас болгаш космос делгеми черге үрегдээшкиннерниң болгаш өлүмнүң таварыштырарынга эвес, а кижилерниң чүгле чаагай чоруунга ажыглаттынган турар ужурлуг деп, Кол Ассамблея шынгыы болгаш бир демниг медеглээр болза, ол чаагай херекти кылганы ол болур ийик.

Ону чедип алырынга бүгү тала-биле идигни бээрин Совет Эвилели күзевишаан. **«Космос делгемин чүгле тайбың сорулгаларга, кижи төрелгетенниң чаагай чоруунга ажыглаар дугайында»** айтырыгны чугула болгаш шала дүрген шиитпирлээр ужурлуг айтырыг кылдыр Ассамблеяның амгы сессиязының хүн айтырыынга киирерин саналдап турар.

Күштүү космоска, черге хамаарыштыр космостан, космоста объектилерге хамаарыштыр черден ажыглаарын соңгаарладыышкын чокка кезээде хоруур дугайында хамыктың мурнунда чугаа болуп турар.

Өске сөс-биле чугаалаарга, космостуң согугжу чепсектерин, космоста объектилерни узуткаарынга черде кандыг-даа хевириниң бүгү чепсектерин хоруур болгаш узуткаар дугайында дугуржуп алыры негеттинип турар. Ол чорук космоска холбаштыр улуг күчүлүг күрүнелерге бирги ээлчегде хамааржып турар.

Ядролуг чепсекти мурнай ажыглавас дугайында хүлээлгени Совет Эвилели бодунга чааскаан алганын А. А. Громыко сагындырбышаан, мынча деп айыткан: ындыг хүлээлгени ядролуг чепсектиг күрүнелер боттарынга алган турарынче кыйгырарын бистиң чуртувус үргүлчүлеп турар. Ындыг хүлээлгелерни ядролуг чепсектиг күрүнелер алыр болза, улустар аразынга идегежир чорукту тургузарынче төөгүлүг базым болур ийик.

Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынче, күрүнелер аразынга тайбың кады ажылдажылганы хөгжүдеринче угланган Совет Эвилелиниң хөй санныг тайбың инициативаларының дугайында А. А. Громыко чугаалаан. ССРЭ-ниң политиказы кезээде т а й б ы н ч е, чепсегленишкинни дужурериниче, ядролуг боо-чепсектерни кызыгаарлаарынче, а оон соонда узуткаарынче. Амгы үениң өске-даа чидиг айтырыгларын шиитпирлээринче угланган дээрзин бо бедик шуулганга медеглээр кылдыр совет делегация төлээлеттирген деп, ол чугаалаан.

Байдалды шыныы-биле дорт көөр херек. Делегей политиказынга ийи аңгы угланыышкыннарның аразынга аңгыланыышкын АКШ-тың чогум-на амгы политиказының үезинде дыка ырай берген, а дугуржуп алырынче оруктар — херек кырында хагдынган.

Амгы үеде кижилер дүвүрээзин-биле мынча деп айтырып турар: чүл, бүгү чүве оскундурган бе, делегей харылзааларында дүмбей-караңгы долгандыр диргелген дээрзин хүлээп көөрү арткан бе?

Делегейде байдалды ынчаар көөрүнге каттышпайн турар бис. Муңгагдаан буураашкынның сагыш-сеткили бистиң мировоззрениевиске дүүшпес болгай.

Дайынны болдурбазы — берге сорулга дээрзи черле билдингир. Шериг бүдүрүлгезиниң машиназы соксаал чокка хөделип турар. Делегейге тергиидээрин чүүден-даа артык бедик сорулга кылдыр санап турар салдарлыг күштер ону соксадырын күзевейн турарлар.

Делегей эргезиниң болгаш моральдың кандыг-даа норма-чижектерин каржызы-биле үревишаан, хензиг Гренадага удур, бодунуң бүрүн эргезин камгалаарын диттигипкен бичиң чуртка удур дээрбечи халдаашкынны кылганнар, ону эжелеп алган болгаш ооң хамаарышпас чоруун узуткааннар. Сальвадорнуң иштики херектеринге каржызы-биле холгаарлап киржип турарлар.

Шериг, политиктиг, экономиктиг — калчаалыг бүзээлээшкинге Никарагуа таваржып турар. Никарагуаның чону бодунуң национал хосталгазын, хамаарышпас чоруун, демократтыг чаалап алышкыннарын камгалавышаан. Вашингтоннуң чарлаваан дайынынга удур организастыг ойтур шавыышкынны берип турар.

Социалистиг Кубаның туруп турары-биле империалистиг бөлүктер ам-даа эптежип чадап турарлар.

Душкүүрлүг чоруктуң айыылдыг одаа тургустунган Төп Америкада байдал ук районнуң чурттарының иштики херектеринге АКШ-тың холгаарлаашкынын ыяап-ла соксадырынга үндезилээш, тайбың арга-биле таарыштыр шиитпирлеттинген турар ужурлуг.

Чоокку Чөөн чуктуң айтырыын шиитпирлээриниң принциптеринин дугайында саналды Совет Эвилели чоокта чаа киирген. Ында чөрүлдээге киир тырттырган бүгү талалар боттарының дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын сарыылдыг ёзу-биле барымдаалап көрбүшаан чөрүлдээни тайбың шиитпирлээринче, оларны, а өске бүгү күрүнелер — Чоокку Чөөн чүкке чөптүг шиитпирлээшкинни тыварынга идигни бээринче оларны кыйгырып турар бис.

Каяа-даа каттышпаан бүрүн эргелиг Афганистанга удур өөчүк-чөңгээлиг чимзениишкиннер үргүлчүлеп турар. Ында байдалды чогумчалыг кылдыр дүрген шиитпирлеп болур бе? Болур. Ону чедип алырынче орук — Афганистанның чаазынга удур дээрбечилерни, диверсантыларны белеткээрин, чепсеглээрин, ол чуртче ыдалап чорударын, ооң иштики херектеринге холгаарлаашкынны соксадыры-дыр. Бодунуң шилип алганы хамаарышпас чоруктуң, хосталганың, социал депшилгениң, тайбыңның болгаш каяа-даа каттышпазының оруу-биле Афганистан улам-на бурунгаарлап чоруур дээрзинге чигзиниишкин чок.

Даштыкы күштерниң политиказы Мурнуу-Чөөн Азияда байдалды нарыыдадып турар. Вьетнамга, Лаоска болгаш Кампучияга удур өөчүк-чөңгээлер соксавайн турар. АСЕАН-ның күрүнелерин Вьетнамга, Лаоска, Кампучияга удурланыштыр тургузарын оралдажып турарлар.

Кыдат Улус Республика-биле харылзааларның айтырыгларынга хамаарыштыр бодунуң туружун совет удуртулга чаңгыс эвес удаа илергейлеп келген. ССРЭ-ниң болгаш КУР-ниң аразынга таарымчалыг, чаагай кожа-хелбээ харылзаалар дээш Совет Эвилели туржуп турар.

Шериг күчүзүнүң талазы-биле тергииделлди чедип алырынче, делегей харылзааларынга өлүрүкчү чоруктуң политиказын чорударынче чүткүп турар чамдык күрүнелер өске чурттарның ниитилел-политиктиг тургузуун божаңнадырын оралдажып турар. Бо айыылдыг байдалче кичээнгейни угландырары эргежок чугула болу берген.

ССРЭ ону барымдаалааш, **«Бүрүн эргелиг өске күрүнелерде ниитилел-политиктиг тургузугну божаңнадырынче угланган күрүнелерниң күрүне терроризминиң политиказын болгаш кандыг-даа хөделиишкиннерин бөлдүруп болбас дугайында»** айтырыгны Кол Ассамблеяга чугула болгаш дүрген шиитпирлээр айтырыг кылдыр чугаалажып көөр кылдыр киирип турар.

Кижи төрелгетенниң келир үези — ол дээрге бүгү чурттарның ниити харысалгазы-дыр. КНО-нуң бүгү ажыл-чорудулгазы ындыг харысалганың ёзузунга сиңниккен турарын делегейниң улустары манаар эргелиг деп, А. А. Громыко бодунуң чугаазының түңнелинде медеглээн.

НОМГА ЫНАКШЫЛ-БИЛЕ

Чурттуң эң массалыг хөй-нийти организацияларының бирээзи — Бүгү-эвилелдиң номга ынактарының эки тура ниитилелиниң (БНЫЭН) он чылынга тураскааткан парлалга конференциязы чоокта чаа Москвага болган.

БНЫЭН-ниң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының дугайын ниитилелдиң Төп башкаазы чериниң даргазы академик И. Петрянов-Соколов чугаалаан. Номга ынакшыл ооң хүрээлелинге 16 миллион энтузиастарны — аңгы-аңгы профессияның, хавназының кижилерин каттыштырган.

Номнуң кайгамчык улуг дадайынга орукту тыварынга номга ынактар номчукчуларга дузалавышаан, пропагандазының янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турар. Ол дээрге ном байырлалы, номчукчулар конференциялары болгаш чечен чогаал кежээлери ном делгелгелерин, литература дугайында лекцияларны болгаш беседаларны организастаары-дыр. Ниитилелдиң удуртулгазы-биле номга ынактарның 13 муң клубтары, 11 муң ажыг улусчу ном магазиннери болгаш киоскилер ажылдап турар. БНЫЭН-ниң ажыл-чорудулгазының чугула хевири болза, хөй-ниитичи библиотекаларны организастаары апарган. Чыл бүрүде тудугларже, кызыгаар заставаларынче ыракты эжиндиринишкиниң корабльдеринче, көдээ библиотекаларже, уруглар бажыңнарынче болгаш школа-интернаттарже 1 миллион ажыг номнарны чорудуп берип турар. БНЫЭН-ниң кызызы-биле 60 муң хууда библиотекалар хөй-нийти ажыглалында ажылдап турар.

СЭТА-ның корр.

Москва.

ЧАШТАРНЫҢ КЕДИЛИГ КЕЛИР ҮЕЗИ ДЭЭШ

Уругларга болгаш аныяктарга театр амгы үеде өзүп орар салгалдың эстетиктиг болгаш мөзү-шынар кижизидилгезиниң күчүлүг чепсээ апарган. Уругларга болгаш аныяктарга театрларның делегей ассоциациязының VIII кол ассамблеязының киржикчилери бөмбүрзектиң чалыы салгалынга бараалгаткан боттарының уран чүүлүнүң чугула айтырыгларын чугаалашкан. 34 чурттарның делегейниң уран чүүл мастерлериниң совет найысылалга чыгган, ол чыыш бодунуң ажылын Москвага доосқан. Чеди хонук үргүлчүлээн ужуражылгаларның программазынга уругларга театрның драматургиязының болгаш режиссуразының чугула айтырыгларынга тураскааткан пленарлыг хуралдар; профессионал дискуссиялар болгаш беседалар кирген. Бистиң чуртувустуң аңгы-аңгы хоорайларының аныяк көрүкчүлер театрларының хөй-хөй театрларының чогаадыкчы ажылы-биле залчылар улуг сонуургал-биле таныышкан. «Уругларга хөй националдыг совет театр» деп делгелгени аңаа киирген.

Тайбыңның, гуманизмниң болгаш демниилгениң идеяларын нептередир ужурлуг аныяктарга сцена уран чүүлүнүң ролюнуң дугайын чугаалап бээрин СЭТА-ның корреспондентизи Москва чыыжының даштыкы киржикчилеринден дилээн.

И. РОДЕНБЕРИГ, ассоциацияның президентизи (ГДР):

— Бистиң ужуражылгавысты Москвага —уругларга бир дугаар театрны баштай ажыткан хоорайга эрткенинге өөрүп турар бис. Ассамблеяга Константин Устинович Черненконуң байыр чедирииишкини онзагай көдүрлүүшкүнүг байдалды тургускан. Ол чаагай сорулгага — бүгү-ниити тайбыңның болгаш найыралды быжыглаарынга, бистиң уругларывыстың аас-кежиктиг келир үезинге бараан болур уруглар театрының бедик ужур-уткасын ол демдеглээн.

Бистиң чуртувуска уругларга профессионал театрлар ГДР-ниң тургустунганының соонда тыптып келген. Бөгүн бисте беш ындыг коллектив ажылдап турар. Оон аңгыда хөй-ниитичи «пионержи» деп адап турар уругларның боттары ойнап турары театрлар бар. Ынчалзажок олар кандыг-даа аттыг болза, олар шуптузу улуг болгаш чугула херекти — чалыыларны күш-ажылга, чогаадылгага ынак болурунга кижизидип, уран чүүлдү билип, хүндүлээринге өөренииринге дузалап, шынчы, ак сеткилдиг, чаагай чорукка бүзүрелди хевирлеп турар.

Р.-М. МУДУЭС, ассоциацияның чиигине секретары (Франция):

— Ассоциацияның тургузуунуң эгезинге мээң чаңгыс чер-чурттуум, Францияның театр уран чүүлүнүң шылгарангай ажылдакчызы Л. Шансерель турганынга чоргаарланыр мен. Оон бээр барык 20 чыл эрткен. Ассоциацияның национал төптериниң улам көвүдеп, аныяк көрүкчүлерниң театрларының ат-алдарының аңгы-аңгы чурттарга өскенин демдеглеп турар-дыр бис. Олар бөмбүрзектиң даартагы хүнүн хүлээдиривис кижилерниң дагдыныкчызы болуп турар.

Ассамблеяның киржикчилери уругларга болгаш аныяктарга театрларның бүгү ажылдакчыларынга кыйгырыгны хүлээп алган. Уран чүүл мастерлериниң чаагай сорулга дээш — бөмбүрзектиң эң үнелиг байлаа — бистиң уругларывыстың чурттаар ындыктыг эргези дээш бүгү күженииишкиннерин салырын кыйгырган.

БАШТАЙГЫ БАШКЫВЫС

1930 чылдың алдын күзү. Улаан-Булуң тудар дээш чудуктарны сумунуң араттары ол чылын тайгага белеткээш, чазын хар кыры-биле сөөртүп эккеп каан. Бир бичежек бажыңның ханазы бедик дөң кырынга салып үндүрүпкен. Оргазын салып каап бажың ырактан-на бараны көстүп турар апарган. Аңаа чаа тыва бижик өөренир деп чүвениң сураа дыңналып келген.

Бир-ле хүн ачам-биле Самдан честем Узун-Кыйытта шаңга бастырган тараазын хайып арыглап турда, мен доорааны тыртып турган мен.

Ынчап турувуста Алаш кудуртан хөй аъттыг улус дүргени кончуг чоруп орган. Чедип келзе-ле шавылай чүктээр сарыг сумкаларлыг даргалар келгеш, «Үүле бүтсүн»! деп мендилешти. Ачам база «Чорууңар чогуур-ла болзун!» — деп харыылады. Даргаларның чамдыызын таныыр болдум: нам кожкомунуң төлээзи, чайын аалывыска кээп, сургакчылап чораан кожууң даргазы, бирээзи Хөнделең сумузунуң даргазы. Ачамны бодунче далаштыы кончуг кый дээш:— Бо даргаларны хүлээп алгаш, нам, аревэ үүрүнүң суму даргаларынга дүштүрар. Ынчаарга бо дарга болза Кызылдан келген ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң даргазы-дыр — деп кааш, кожууң даргазы далажып чорупту. Ачам чугаалажы бээрге сураан дыңнаанывыс Кызыл партизан чораан Чүльдүм дээр дарга ол болду.

Удаваанда сумунуң араттары аъттыг, шарылыг, чадагдаа суму төвүнге чыглып кээп, өглерин эккеп хондуруп турган. Кижи бүрүзүнүң чугаазы тыва бижик өөренир, сургуулдаар дижип чыглып турган. Ийи-ле хонук иштинде шала туттунган Улаан-Булуңнуң тудуу доосту берген.

Нам үүрүнүң даргазы Моңгуш Шырап сумунуң нам, аревэ кежигүннеринин ядыы араттар-биле каттышкан хуралын ажыткаш, Адыг-Түлүш Чүлдүмге сөс берген. Олурган чоннуң мурнун одурту кылаштап турган чугаалаар кижи болду. Хүрең шырайлыг, делгем эгиннерлиг. Тывага сураглыг революсчу кижилерниң бирээзи —Адыг-Түлүш Чүлдүмнүң өткүт үнүн ханы уткалыг чугаазын чыылган чон кичээнгейлиг дыңнаан.

Чугаазының эгезинде Чүлдүм делегей байдалын, акы-дунма ССРЭ-ниң чедиишкиннерин (ССРЭ деп сөстү ынчан бир-ле дугаар дыңнааным ол) ТАР-ның иштики болгаш даштыкы байдалынга доктааган. Оон аңгыда Хемчикке, Өөк-Туранга, Тере-Хөлге хувискаалга удур чепсектиг контрреволюстуг тура халыышкынның чылча шаптырганын, Хемчикке бажын көдүрүп келген феодал-теократтарның дээрбечи үймээнин Араттың революстуг шериниң, революсчу араттарның идепкейлиг киржилгези-биле узуткааныын чугаалаан. ТАР-ның VIII съездизиниң доктаалында айыткан революсчу сорулгаларны боттандырарының дугайын Чүльдүм база айыткан. Чугаазының төнчүзүнде Чүльдүм ССРЭ-ниң Тывада келген эртемденнериниң дузазы-биле тыва бижик чогааттынганын, бижик чогаадырының тускай комиссиязы (даргазы С. К. Тока) кыска үениң дургузунда тывынгыр, шудургу ажылдааның дыңнаткан.

Бижикке өөренир дээш четтикпейн манап турган улуг-биче кижилер эртенинде-ле Улаан-Булуңга чыглып келген. Ортумак сынныг, шевергин кеттинген, шимчеңгири аажок хып дээн аныяк эрни мен мындаа ачам сугга кээп чорда-ла тыва бижик өөредир башкы ол-дур деп билип алган мен. Улаан-Булуңда белен стол, сандайлар бар эвес, шупту улус бажың иштинге калбарты олуруптар турган. Ол хүн Чүльдүм келгеш чугаалайдыр: — Силерниң сорулгаңар мындыг: тыва бижикти кончуг дүрген өөренип алгаш, арат чонну шуптузун бижикке өөредир силер. Хем-Белдиринге бижикке өөренип алган Салчак Чымба силерни ам башкылап эгелээр.

Дөртен ажыг кижи боттарывыстың күш-хүнезинивис-биле хандыртынып өөренип турдувус. Чапсар аразында «Интернационал», «Очалаңдаан кедилерни» дээн ышкаш революсчу ырларны өөренип, ырлажып турган бис.

Бир ай дургузунда башкывыс Салчак Чап-Хөөевич Чымбаның өөредип келгениниң соонда чаганы бижиптер, үжүглеп номчуптар апарган бис. Элээн болганда бистерни арбаннарга хуваагаш, бижик өөредири-биле чорудупкан. Ол кышты ажыр аалдар кезип, өглерниң чадагай одунуң кыдыынга бижик өөредип кыштаан бис.

Бир-ле катап сумунуң аревэчи аныяктарының хуралынга бижик өөредилгезиниң чорап турарын чугаалашкаш, моон соңгаар бижикти аалдап кезип чорааш өөредир эвес, а тускай бижик бөлгүмнери тургузар дээрзин чугаалашкан. Араттар ол ёзугаар бөлгүмге аъттыг, чадаг-даа чыглып кээп, улуг көдүрлүүшкүн-биле өөренип турган. Бижикке өөренип алыксаарларның саны улам көвүдээн.

Национал үжүк-бижиктиң тывылганы — Тывага культура революциязының ёзулуг-ла эгези болган. Ооң-биле кады Тывага ленинчи парлалга база төрүттүнген. Тываның ном үндүрер чериниң баштай үндүргени «Ленин башкы», «Чаа орук», «Тыва үжүк» дээн ышкаш номнарны номчуп эгелээн бис. Ооң соон дарый «Аревэ шыны» база чырыкче үнүп келген. «Шын», «Аревэ шыны», «Хостуг арат» солуннарны өреге бүрүзү чагыдып ап, бижик бөлгүмнеринге ону аажок сонуургап номчуп турган.

Алдан чылдарда Бай-Тайга районнуң Тээли суурга Хемчикке тыва бижиктиң баштайгы нептередикчилериниң бирээзи С. Ч.-Х. Чымбага ужуражы бердим. 30 чылдарда тыва бижикке өөренип эгелээнивис дугайында сактып чугаалаштывыс. Чугаа кадында Чымба башкының уруг-дарыы өзүп, көвүдээн эки чурттап чорууруң билип алдым. Ооң тос уругларындан үш кижи дээди эртемниг, арткааннары ортумак эртем доосқан, олар улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруур.

Үжүк-бижикке өөредип, эртем-билигже караам ажыдып каан баштайгы башкывыс аравыста ам чок-даа болза, ооң бүянныг ижин, чаагай сеткилин ооң өөреникчилери сактып, аңаа өөрүп, чоргаарлап чоруур бис.

М. ОНДАР-ООЛ.

СОҢГУ ЧҮКТЕН САЛГЫН КЕЛЗЕ

Сөзү А. АРАПЧОРНУУ. Аялгазы Д. ХҮРЕШ-ООЛДУУ.

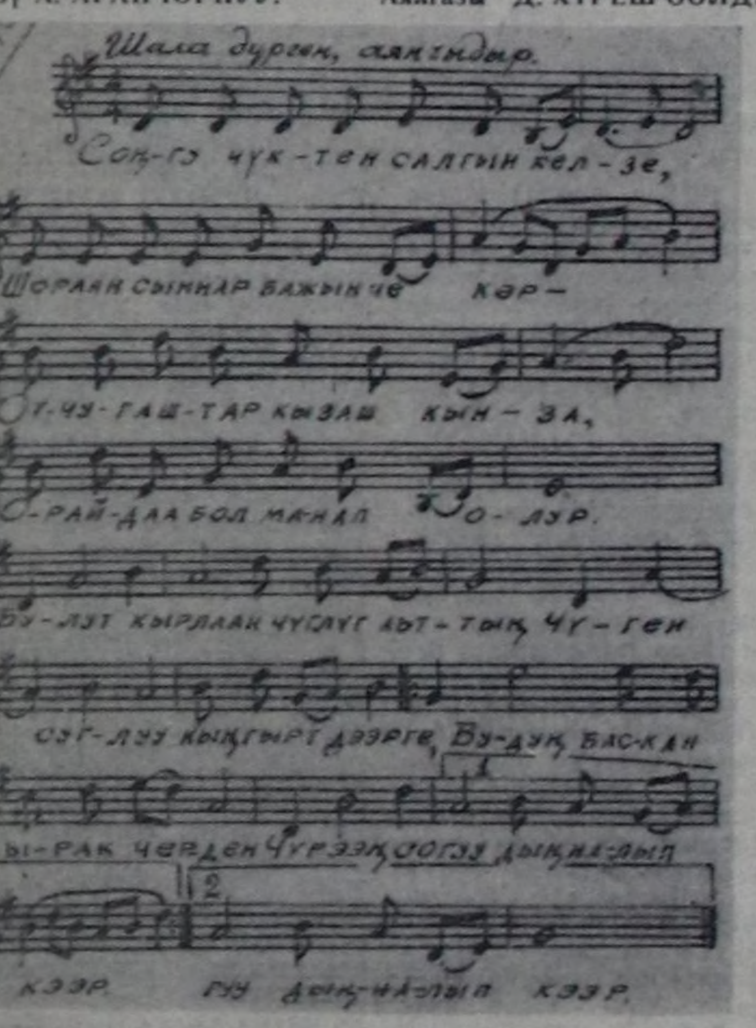

Соңгу чүктен салгын келзе,
Шораан сыннар бажынче
көр —
Отчугаштар кызаш кынза,
Орай-даа бол манап олур.
Булут кырлаан чүглүг
аъттың
Чүгеи суглуу кыңгырт
дээрге,
Будуң баскан ырак черден
Чүрээң согуу дыңналып кээр.
Соңгу чүктен хадып берзе,
Шолбаң сылдыс улам
чырыыр —
Салымывыс ырак, чоогун
Сарыым деп сөс сымыраныр.

Эртине даш кырын хээлээн,
Эрткен истер ында бар-дыр.
Дүнеки ай херелинге
Дүжей бээриң чадавас боор.
Соңгу чүктен чаъстап келзе,
Солун ырдан ырлап олур —
Улуг артка аъттан дүшкеш,
Ужуражып көржү бээр бис.
Булут кырлаан чүглүг
аъттың
Чүгеи суглуу кыңгырт
дээрге,
Будуң баскан алдың черден
Чүрээң согуу дамчып-ла
кээр.

ТЫВА АЪТТАР

Тыва аъттар бурун шагдан
Тырың болгаш чараш көстүр.
Тывызыкты тыпканы дег,
Тыва кижи ону билир.
Сыдым чүъктээн чылгычы эр
Сыгырганы адааргадыр,
Черниң кужу оон коргар,
Чечек, чимис аңаа өңнүк.
Ооң аъды дүште-даа чок
Оруун улап челип орар.
Чүгеи, суглук кыңгыражыр,
Чүглүг ээзир сырбаш кынныр.
Хачыланган чалгыннарлыг
Хартыгалар сүртеп үнер.
Чадагаңзыг үнүг хектер.
Чаптап, аян тудуп орар.
Тыва аъттар онза силер.
Дыныңарны уштуп салгаш,
Силерни мен киженге эвес,
Сиген-көкке тудуксаар мен.
Багай эштиң «чалчааны» дег,
Балдырлыгның копчааны дег,
Долулуг чаъс кудуп кээрге,
Тоовас оъттап турар
силер.

Шыдамыкай силерниве
Чылгы баштаар аскырлар-
даа
Хүнүн бодап шоглавастар,
Күжүрлерни оюп эртер.
Оюн-сылдаг аайы эвес,
Одуруглар аразында
Мактап орар кижим-биле
Маадырыңар барык тудуш...
Улуг дайын. Черге, дээрге
Үе-човуур диңмиттелген
Ындыг өйде силер-биле
Ыры база кады чораан.
Хөйнү сөглеп хөөретпээйн,
Көшкүн Тыва оолдары
Оттуг чаага дидим, эрес
Ооргаңарга чораан болгай.
Улустарның угаанында —
Ровно, Деражно,
Өске көвей аймак улус
Өөрүңерни черле утпас.
Богба, чаваа үенерден
Боолуг шериг күзевейн,
Ажык, байлак чуртунарга
Аңаа оъттап өскен силер.
Кижи биле аът—өңнүк
Хирезин ап, бодап көөрге,
Хини тудуш алышкы дег,
Хилис черле чурттавас дег.

М. ДОРЖУ.

«ЧАЙГЫ» ШАКТЫ СОЛУУРУНУҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң чаңгыс ээй шак болгаш эталон чалгыглар талазы-биле күрүне комиссиязының дыңнатканы болза: моон соңгаар ССРЭ-ге «чайгы» шакты чылдың-на марттың сөөлгү воскресеньезинде 2 шакта киирер болгаш сентябрьның сөөлгү воскресеньезинде 3 шакта солуур.

Ооң-биле холбаштыр 1984 чылда Совет Эвилелиниң бүгү девискээринге «чайгы» шакты солууру сентябрьның 30-де 3 шакта шак согунун бир шак соңгаар тыртары-биле боттандырар.

А. КАРПОВ 2 САННЫГ

Шыдыраа талазы-биле делегейге бирги чер дээш А. Карпов биле Г. Каспаровтуң чедиги салы сентябрьның 28-те 42-ги көштө делегей чемпионунуң талазынга эки турушбиле соңгаарлаттынган.

Оюнну дүүн уламчылаан. Амдызында Карпов 2 сан-биле мурнап турар.

(СЭТА).

ААС-КЕЖИКТИГ ӨГ-БҮЛЕ

Азербайджан ССР. Маадырже Фируза болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, механизатор Нусрат Мамедовтар Джалилабад районнуң «Красный партизан» совхозта чурттап турарлар, оларның уруглары он беш.

Мамедовтарның ажы-төлүнде төрээн черин каггаи кижи чок, малчыннар болгаш башкылар, механизаторлар болгаш тараажылар болуп ажылдап турарлар. Чүгле оглу Мехти Совет Армияның хүрээлеңинде шериг албаны эрттирип турар, а уруу Егянэ совхозтуң стипендиязыбиле өөренип турар. Мамедовтарның хөй уруглары черге ынакшыл-биле ажылдап билирлер, олар чажындан-на ынчаар кижизиттингеннер.

Джалилабад районнуң өгбүле салгалының Хүндүлел дептеринде Мамедов деп фамилиялыг үжен ажыг кижи кирип бижиттинген, олар улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турарлар.

«Красный партизан» совхозта хөй уруглуг өске-даа өгбүлелер бар. Олар шупту күрүне дузаламчызын ап турарлар. Ол ышкаш оларга совхоз база сагыш салып, чуртталга бажыңын тудуп алырынга, уругларын уруглар албан черлеринге тургузарынга чиңгелдерин көргүзүп, бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге эргежок чугула дузаны кадып турар.

ЧУРУКТА: Мамедовтарның өг-бүлези. Ортузунда — Фируза биле Нусрат Мамедовтар. Я. ХАЛИЛОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

СОНУУРГАКТАРГА

ЭҢ-НЕ, ЭҢ-НЕ

АКШ-тың Соңгу Каролина чурттуг ийис алышкылар Билли, Бенни Макрэйлер делегейде эң-не аар деңзилиг кижилер болур. Үжен ийи харлыында ийи алышкының деңзизи 680 килограмм болган.

* * *

Эң узун алышкылар — ийис баскетболистер Ронни биле Донни. Оларның бедии дөмей — кайызы-даа 2 метр 8 сантиметр. Кримерлер база-ла Американың чүгле Соңгу эвес, Мурнуу Каролина чурттуг.

* * *

Шуя чурттуг тараачын Фёдор Васильевтиң (1708—1782) ийи кадайының бирээзи эң-не хөй — 69 уругну божаан. Оларның 1725 чылдан 1765 чылдар аразында төрүттүнгеннеринден 16 ийистер, 7 катап үш, 4 катап дөрт ийистер бар болган болгаш оларның 67-зи дириг төрүттүнген.

* * *

Делегейде эң-не ыржым чер — «Белл» телефон компаниязының акустиктиг лабораториязының «Өлүг өрээли». Ооң ханалары, дээвири болгаш шалазы үнүң 99,98 хуузун сиңирип ап турар.

* * *

ГФР-ниң Готтингемге бүдүрүп үндүрген «Сарториус-4108» деп деңзи эң-не шын деңзилээр. Ол 0,00000001 граммны безин чая баспас.

* * *

Дубнонуң (ССРЭ) ядролуг шинчилелдер институдунуң каттыжыышкынының синхрофазотронга бүдүрген магнит делегейде эң-не аар. Ооң диаметри 60 ажыг метр, а деңзизи — 40000 тонна.

«Комсомольская правда» солундан.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.55—Машина тудукчуларының хүнүнге. 10.00 — «Оттурукчу». 10.30 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.30 — «Кадыкшыл». 12.10—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 12.40 — Көдээниң ишчилеринге дамчыдылга. 13.40 — «Музыка киоскузу». 14.10 — В. Лифшиц, И. Кичанова. «Таинственный Гиппопотам». Курүнениң академиктиг Төп ойнаарактар театрының фильм-шиизи. — 15.10 — Фильм-концерт. 15.35 — Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң аар болгаш транспорт машина тудуушкунуң министри С. А. Афанасьевтиң чугаазы. 15.50 — «Аянчорукчулар клуву». 16.50 — Бөгүн — Машина тудукчуларының хүнү. 17.00 — Чагыглар ёзугаар концерт. 18.20 — Делегей панорамазы. 18.50 — Бичии концерт. 19.05 — Мультфильм. 19.15 — «Котовский». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35— РСФСР-ниң улустуң артизи И. Кобзон биле Эстон ССР-ниң улустуң артизи П. Сауля удурткан ТТ-ниң болгаш БР-ның эстрада симфониктиг оркестриниң концерти. 22.45—22.55 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.20 — Пионерлериң телефильм. болгаш школачыларның ордузунуң Мелитополь ансамблиниң концерти. 8.50 — Мультфильм. 9.00 — Орус чугаа. 9.30 — Гандболга ССРЭ чемпионады. Эр улус. СКА—(Минск) — «Гранитас» (Каунас). 10.00 — Документалдыг телефильм. 10.20 — И. Брамс. Фортепианолуг оркестрге № 1 концерт. Ре-минор. 11.25 — Кайсын Кулиев. 12.05 — «Гималайга четкени». Франция. 12.35 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Сокол» — «Химик». 13.15 — «Билдингир-даа болза, бүзүренчиг эвес». 14.15 — Курүнениң «Нальмас» ансамблиниң концерти. 15.00 —Бистиң корреспондентилеривис чугаалап турлар. 15.30 — Сан-Ремода фестивальда. 16.30 — «Моя судьба». Фильмниң 3-кү сериязы. 17.50 — Баскетболга ССРЭ чемпионады. «Динамо», Москва—ВЭФ. 18.30 — Кино көрүкчүлеринге тайылбыр. 19.15 — Сураглыг совет күүседикчилер. Ленинчи шаңналдың лауреады Ирина Архипова ырлаар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Биатлонга Бүгү-эвилел маргылдаалары. 21.00— «Үе». 21.35—22.45 — «Ехали в трамвае Ильф и Петров». Уран-чечен фильм.

ОКТЯБРЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Футбол дугайында допчулал. 9.25 — В. Лифшиц, И. Кичанова — «Таинственный гиппопотам». Фильм-шии. 10.20— Кадыда — найыралдыг өг-бүле. 10.45 — Документалдыг телефильмнер. 11.25 — 11.30 — Телемедээлер.

14.15 — Телемедээлер. 14.35 — «Кипр: тоолчургу чугаалар болгаш херек кырында чүүлдер». Документалдыг телефильм. 15.25 — Э. Межелайтис. Лириктиг этюдтар. 16.15 — «Кыдат миниатюралар». Телеочерк. 16.35 — «Билиг—күш». Тележурнал. 17.20 — Чалыыларның чогаадылгалары 17.45 — Рецепт выживания». Документалдыг телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 18.20 — Мультфильм. 18.30— В. Моцарт. Үш вальс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Футбол дугайында допчулал. 19.30 — Ажыл-херектер болгаш кижилер. БАМ. «Алдын тудуштурулгаже». БАМ-ның кол оруунуң тудуштурулгазының дугайында. 20.00 —«Закон зимовки». Москваның Вл. Маяковский аттыг академиктиг театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор — Б. Горбатов. 21.00 — «Үе». 21.35 «Закон зимовки». Фильм-шииниң уламчызы. 22.45—23.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Декабрист Гавриил Батеньков». Эртем-нептередиг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 3-кү класс. План, карта болгаш компас. 8.55 — «Металлдар болгаш бустан эзилдириглер». Эртем-нептереддиг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55— Николай Заболоцкийниң лириказы. 10.40; 11.40 — А. М. Горький. «На дне». 10-гу класс. 11.10 —Эртем болгаш амыдырал. 12.10— Ботаника. 6-гы класс. Бобы культуралары. 12.30 —Төөгү. 7-ги класс. Киев Рузу. 13.00 — Башкыга — музыка кичээли. 7-ги класс. 1-ги дамчыдылга. 14.00 — Хоойлу билир сен бе? 14.30 Г. Бакланов. Чогаалдарының арыннарындан. 15.25—15.30 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. «Друзья познаются в беде». 18.30 — Кызыл хоорайның хөй-ниити организацияларының ээлдилер-биле ажылының дугайында дамчыдылга. 19.00 — Киножурнал. 19.10— «Азия төвү». «Совет Тываның 40 чылынга». Парторганизацияларда отчеттар болгаш соңгулдалар. Телемедээлер. 19.40 — Телемедээлер (тыва дылга). 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Баскетболга ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. ЦСКА — «Динамо» (Тбилиси). 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.20 — «Длинная дорога». Беш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. (ГДР). 1-ги сериязы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ДҮРҮМНҮ САГЫЫР, СЕРЕМЧИЛЕЛДИГ БОЛУР

Бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, совхозтарга болгаш өске-даа черлерге кышка белеткел ажылдарын чорудуп турган, өртке удур айыыл чок чорукту хандырар айтырыгны кичээнгейге алыры чугула. Өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин шыңгыы сагыыр талазы-биле контрольду ажылдың участок бүрүзүнге тургузар херек. Кичээнгейни бо таварылгада чүүже углаар ыраа чогуурул? Сентелгезин, одалга сезонунга белеткелин хынамчалыг чорутпаан печка, хоолай, электри-биле ажылдаар дериг-херекселдер өрт айыылынга чедирип болур. Одап каан печканы ээн бажыңга хайгаараал чокка каары айыылдыг дээрзин кижи бүрүзүнге билдингир. Бичии эпчок чүведен өрт үнүп болур. Печканың ханазын, хоолайын бажыңның ханазынга, дээвиринге дээп турар кылдыр тутпас херек, ону хөлүн эрттир изиди одаары ондактыг дээрзин утпазы чугула. Үстүнде чугаалаан чүүлдеримге хамаарыштыр дараазында чижектерни көргүзүп көрейн. Эрткен чылдың январьда Бии-Хем районнуң төвү Туран хоорайга чурттап бажыңынга печкаңы шын эвес ажыглааныңдан аңаа өрт болган. Ооң түңнелинде бир кижи амы-тынындан чарылган. Каа-Хем районнуң Суг-Бажы суурга эрткен чылдың март айда болган өрттен мал чеми белеткээр цех, котельная өрттенген. Ажыл-агыйга ол улуг каражаны чедирген. Печканың шын эвес кылдынган хоолайындан үнген от чаштанчызы ындыг түңнелге чедирген.

Ажыглаары-биле түр тургускан суугуларның хоолайлары өртке база чедирип болур. Ындыг болганда, ону тургузарда, өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин шыңгыы сагыыры чугула. Негелде ёзугаар тургуспас болза, ыяш тудугларның шалазы, ханазы, дээвири өрттенип болур. Демир суугуларны колдуунда соок дүжүп келирге, далаш-биле, чижээ, мал кажааларынга тургузуптар болгай. Бо таварылгада, саваң, сиген, мал чеми отка дүрген кывыычал дээрзин утпаңар. Өрт болдуруп болгу дег чүүлдерниң бирээзи — теплогенераторлар. Ону колдуунда мал кажааларынга гараажтарга ажыглап турар болгай. Ындыг болганда, ооң ажыглалын шын тургузары чугула. Агрегаттың шын эвес ажыглалы күзенчиг эвес түңнелдерге чедирип болурун дараазында чижек-биле бадыткап болур. 1983 чылдың февраль 19-та Бии-Хем районда «Өөк» совхозтуң фермазынга хой кажаазы өрттенген, хой баш хой, хураган аңаа хораан. Моторист Сүрен дээрзи кажаа иштн чылыдар теплогенераторну ажылдадырын оралдажып ону от-биле эргизерин оралдашкан. Ажылдадып чадап кааш, отту өжүрбейн каапкаш, чана берген. Харыысалга чок чорук — өрт айыылынга чедиргени ол. Ындыг янзылыг чижектер өске районнарга база болгулаан.

Төп одалга системазының дамчыштыр база өрттер үнгүлей бээр. Изиг бус дамчыыр хоолайлар дыка изиг болур. Аңаа чыпшыр салып каан отка дүрген кывыычал материалдар ыяаш, өрттени берип болур. Шак ынчаар болгулаан өрттер база бар. Одалга системазының хоолайларын от-биле, газ оду-биле эргизип тургаңындан өрт айыылы болган таварылгалар база эвээш эвес.

Электри шөйген удазыннарының, электри херекселдериниң үрелиңинден өрт үнүп болур. Кышкы үеде оларның кужу улгадыр, ооң түңнелинде удазыннар изээш, камгалал карты эстип, үрелип эгелээр, ол чорук озал-ондакка чедирип болур. Электри удазынынга үрелишкин болганындан бо чылдың февраль 6-да Кызылдың куш фабриказынга болган озал-ондактан элээн хөй дагаа оолдары хораан. Ындыг чылдагаан-биле Кызыл хоорайга, Улуг-Хемге, Бии-Хем районга мурнунда өрттер болгулаан.

Үстүнде чугаалааным чижектер чамдык кижилерниң талазындан өртке удур дүрүмнерни чедир билбезинден, харыысалга чогундан болгулааан. Ындыг чоруктарны болдурбас сорулга-биле бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга өртке удур өөредилгени чылда бир удаа ыяап-ла эрттирерин, ажылга чаа кирген кижилерниң өртке удур сургаалданы эрткеш, ону эртенинниң дугайында бадыткалы кылдыр хол үжүүн тускай дептерге салырын Күш-ажыл хоойлузунда айтып турар. Өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин кижи бүрүзүнүң билири, ону сагыыры—бүдүрүлге, ажыл-агый объектилерин болгаш чуртталга бажыңнарын өрт айыылындан камгалаарының чугула аргазы.

С. КУУЛАР.

Бүгү-россияның өртке удур эки тура ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң инструкторузу.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Утро без отметок» 9.30. «Очень важная персона» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Медвежонок в космосе» 10.40, «Новые приключения неуловимых» 9.00, 12.10, 15.00, «Джентльмен из Эпсома» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

ОКТЯБРЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Особое подразделение» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник № 113. 10.00, «Сквозь огонь» 11.20, 12.50, «Очень важная персона» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Почти ровесники» 14.30, 16.20, 18.10, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Заложник» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, харысалгалыг секретарьның 2-25-35 секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60 культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2056.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01080.